

1925 чылдын август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

Садар өртээ
хостуг

12+

№ 55
(19586)

2022 чылдың
июль 27
среда

Хүннүң үнери — 04:57
Ажары — 20:39
Хүн дурту — 15:42

Баштайгы сарааттар

/ Сиген кезилдези.

Ада ТЮЛЮШТУҢ тырттырган чуруу.

**Кол-ла чүве —
ынак ажылын тып алыры**

Арунай Рудольфовна Оюн Алтай Республиканың Онгудай районундан
12 чыл бурунгаар Тыва чуртувуска келин болуп чедип келген.

**Бежен чылдар соонда
ужуражылга**

Кызылдың күрүнениң башкы институтун доосканывыстан бээр
50 чыл юбилейивис моорлап келгени бо.

\ 5-ки арында

\ 10-гу арында

259 914 тонна мал чемин белеткээри
негеттинип турар.

Социал-экономиктиг хөгжүлдө программазын хынаан

Дүүн Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг Тываның социал-экономиктиг хөгжүлдө программазынче кирген объектилеринге четкеш, Кызыл хоорайның девискээринге бүдүрүлгелерни ажыткан. Владислав Ховалыгның бир дугаар четкен объектизи "Вавиол" деп компания хынап көргөн.

Амгы үедө ында черлик үнүштерни болбаа-зырадып, хандылар, чулуктар, варенье, джемнерни кылып турар. Ол ышкаш бүдүргөн продукциязының хемчээлин көвүдедири-биле автоматчыткан кудар одуругну тургузуп белеткеп турар. Оон ыңай чыжыргана дээн ышкаш чадаң үнүштер плантациялары тургузары планда.

Улаштыр Владислав Ховалыг арга-арыг болбаа-зырадыр "Верб" деп заводка четкен. Ук заводтуң чигине директорунуң оралакчызының чугаалап турары-биле алырга, дугуржулга ёзугаар болгаш ээлчежи ажилдаар арга-биле 150 ажилдакчыны хаара туткан.

Ол ышкаш, ыяш кезер, кургадыр болгаш одалга дериг-херексели садып алырынга хууда инвестиция салышкыннарындан 370 млн ажыг рубльди төлөвилелче кириген. Тудар, эптээр ажилдар кылдырган, администрацияның оран-савазын чаарткан, электри шугумун тургускан, техниканы хөлезилээн, ыяш белеткээр черни белеткээн. 5 муң куб метр хемчээлдиг арга-арыгы садып алыры-биле Тываның Арга-арыг ажил-агыының яамызы-биле керээни чарган. Ак-Суг девискээринде ыяш кезер черни ажылгалче кириген. Моолдуң делегей рыногунче ыяш материалын дужаап эгелээн.

"Арга-арыг болбаа-зырадыр бөлүк өл болгаш кургаг тудуг материалдары, пеллеттер, брикеттер, ыяш хөмүрү дээн ышкаш продукциялар-биле чижилгени тургузуп турар. Бүдүрүлгениң бирги чадазында күжү чылда болбаа-зырадыр чиг этке хамаарыштыр 100 муң куб метр болуп турар" – деп, Ч. Тюлюш демдеглээн.

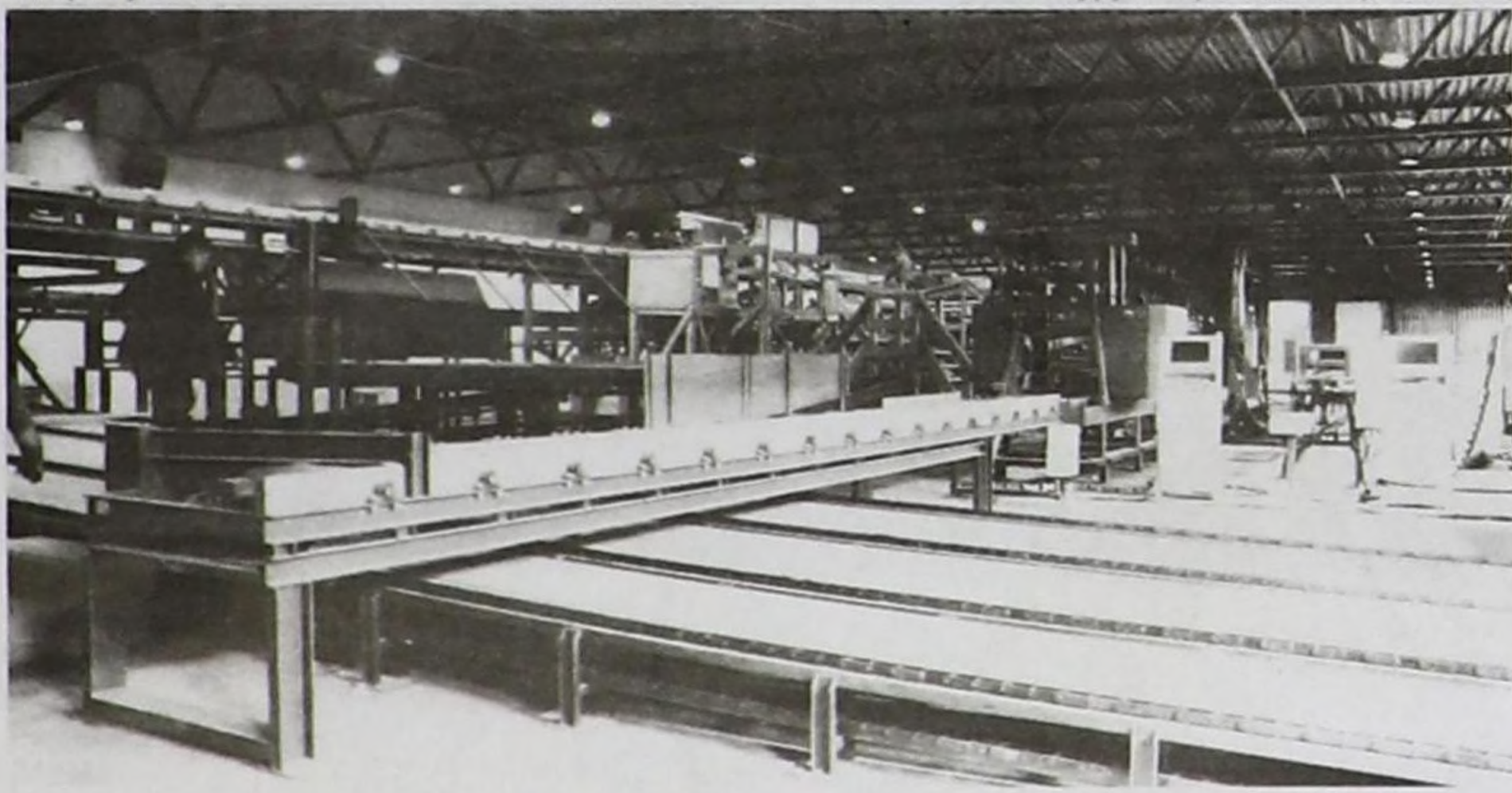

Оон ыңай Владислав Ховалыг "Сен-Ги" тууйбу заводунче чорупкан. Каш неделя бурунгаар ында чаартылгалар

доозулган. Бүдүрүлгениң бухгалтери Евгения Мордвинкова чылда 10 миллион чедир тууйбуну

компанияларның кежигүннери-биле тургустунуп келген айтырыгларны шиитпирлээр сорулгалыг хуралды

кылып турарын дыңнаткан. Бо чылын 4 млн тууйбу кылырын планнап турар. "Амгы үедө заводта 35 кижжи ажилдап турар. Чоокку үедө 20 чаа ажилдакчыны хүлээп алыры планнаттыг. Бистиң тууйбувусту бажыңнар болгаш печка кылыр дээн хууда улус болгаш Кызыл хоорайда, кожууннарда уруглар садтары, школалар, хөй аал чурттаар бажыңнар тудуп турар тудуг организациялары садып ап турар" – деп, Евгения Мордвинкова дыңнаткан.

Хыналданың түңнелдери-биле Тываның Баштыңы

эрттирер.

Россияның Чазаа 2020 чылдың эгезинде чоокку 4 чылда Тываның социал-экономиктиг хөгжүлдө планын бадылаан болгай. Баштайгы төлөвилелдер тууйбу, демир, бетондан кылыглар, "Чедер" кадыкшылга курордун катап тургузары-биле харылзаалыг. Оон аңгыда, 2020 чылдың төңүзүндө Каа-Хем суурда бир дугаар чурагайлыг биче станцияны салган. Ооң ачызында регионнуң энергия комплекзиниң хөй-ле берге айтырыгларын шиитпирлээр аргалыг болган.

/ Николай ИВАНОВ.

Школачыларның күрүне түңнел аттестациязының баш бурунгаар түңнелдерин үндүргөн

ТР-ниң Өөредилге яамызы школачыларның күрүнениң түңнел аттестациязының баш бурунгаар көргүзүлгелерин дыңнаткан. Дыңнадыгдан алырга, бо чылын ниитилел билиглерин, төөгү, физика база ханы угланышкынның математикада ортумак тест баллдары улгаткан болган. Школачылар эрткен чылга деңгээрге, эки билиглерин көргүскөн. Литература, география, биология, химия, информатика база орус дыл эртемнеринде ортумак көргүзүлгелер баткан.

2034 доозукчу орус дылга чогуур баллды алган болза, 42 кижжи ону ажып шыдаваан.

А математиканы 1416 өөреникчи кылыпкан болза, 86 кижжи эртпейн барган.

Ханы угланышкынның математика шылгалдазында 538 кижжи эки демдектерни алган болза, 32 кижжиниң баллы четпейн барган.

Шупту доозукчулардан 136 кижжи азы 6,4 хуузу ЕГЭ-ниң түңнелдери-биле амдыызында аттестат чок арткан.

Республиканың 17 өөредилге организацияларындан бо чылдың 106 доозукчузу шупту эртемнериниң ЕГЭ-зинде 90-дан 100 баллдарны алган. 38 оолдар, кыстар 80-ден өрү баллдарны ап, "бедик баллды" деп категорияже кирген.

11 класстың 58 доозукчузу "Өөредилгеде онза чедишкыннери дээш" деп медальче кордап турганнар. Ындыг-даа болза ЕГЭ-ниң түңнели-биле чүгле дөрт кижжи: Кызыл хоорайның 12 дугаар школазының өөреникчизи Айдың Ооржак, 15 дугаар школаның өөреникчизи Анастасия Старикова, Тываның республиканың лицей-интернадының өөреникчизи Монгун-Очур Хомуш-ку база Кызылдың Президентиниң кадет училищезиниң доозукчузу Булат Манник ол шаңналды алган.

2022 чылдың школачылар аразында эң неггереңгей эртем – ниитилел билигле-

ри болган. Ону ЕГЭ дужаар шупту доозукчуларның 52,5 хуузу (1 110 кижжи) шилип алган. Эрткен чылын ол сан-көргүзүг оон-даа хөй турган (11,9 хууга). Дыка хөй дээди өөредилге черлери ол эртемге ЕГЭ түңнелдерин көөрү-биле ол тайылбырлаттынар деп Өөредилге яамызы дыңнаткан.

Техниктиг угланышкынга өөренип кирер деп турарларга эң херек эртем – профильдиг математика. Ынчангаш доозукчуларның 32,4 хуузу азы 685 кижжи ону шилип алган. Үш дугаар неггереңгей эртем – биология (31,8 хуузу азы 672 доозукчу). Дараазында – химия (585 кижжи азы 27,6 хуузу). Тываның школачыларының бойдус-эртем база эмчи мергежилдерге сонуггалы улгатканы-биле физика биле химия неггерең-

гей апарган деп шинчилелдер үндүргөн.

Физиканы 367 кижжи дужааган, эрткен чылга деңгээрге, 9 хуу эвээш. Колдуунда инженер мергежилдерге дужаап кирер деп турар оолдар физиканы шилип турарын специалистер тайылбырлаан. Ооң мурнунда ИТ-биле харылзаалыг программаларже кирерде, физика херек турган болза, ам ону информатика-биле солаан. Ынчангаш бо чылын 310 доозукчу (14,7 хуузу) информатика биле ИКТ-ны шилип алган, эрткен чылдан 10,3 хуу хөй.

Бо чылын тоску класстың 5667 доозукчузундан 10 кижини шылгалдаларже эрттирбээн. А шылгалда дужааган өөреникчилериниң 17 хуузу азы 983 кижжи аттестат албаан.

/ Тываның Чазаның парлалга албаны.

МАЛ ЧЕМИНИҢ БЕЛЕТКЕЛИ

Республиканың девискээринге агаар-бойдус бо чайын кандаашкынныг болганын-дан оът-сигенниң өзүмү арай таарыы үнген. Июль айның ортан үезинде оът-сигенниң өзүмнериниң бедии тайгата-таскыл тыртым шөлдерде ортумаа-биле 30–35, шынаа-ларда 12–18 сантиметр дээрзин көдээ ажил-агый специалистериниң шинчилелдери көргүскен. Ынчангаш мал чеминиң белеткелинче ажил-агыйлар ниитизи-биле август айның эгезинде кирерин специалистер сүмелзэннер. Июль айның 20–25 хуннеринде Тываның девискээринге чагган чаъстарның суу оът-сигенниң өзүлдезинге дөгүм болур, август айның эгезинде оът-сиген ону кезип алыр хире кылдыр өзүп кээринге ынанып болур.

Каа-Хем кожуунуң девискээри черле шыксымаар агаар-бойдустуг, бо чайын аңаа чаъстар ында-хаа чагган болгаш, оът-сигенниң өзүмү ындыг-ла кончуг чавыс эвес болган. Ынчангаш каа-хемчилер сиген белеткелин июль айның баштайгы он хонуктарында эгелзэн. Тайга эдээ Сизимниң, Бүрен-Аксының чурттакчы чону хамыктың мурнунда сигенни кезип кирипкеннер. Июль айның 20-ге чедир сизимчилер – 186, Бүрен-Аксы биле Бояровка суурларның ажил-ишчилери – 65, ниитизи-биле 245 тонна сигенни кезип, сарааттап алганнар. Каа-Хем кожуунда сиген белеткелин хууда мал ажил-агыйлыг өг-бүлелер идепкейлиг чорудуп турарлар.

Июль айның сөөлгү неделясында Каа-Хем кожуунуң муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгезиниң механизас-таттыг бригадасы Ильинка сумузунуң девискээринге сиген белеткелин эгелээр. Бо бригада 800 тонна мал чемин белеткээр планныг. Ильинка сумузунуң девискээринде шөлдерде сигенниң үнгени дең-дески эвес, ындыг-даа болза, сөөлгү хуннерде чагган чаъстар соонда оът-сиген улам четчип өзер, механизас-таттыг бригада планны

Баштайгы сарааттар

чайлыг күүседиптеринге идегел бар.

Би-Хем кожуунуң мал ажил-агыйлыг чурттакчы чону база сиген белеткелинче июль айның сөөлгү он хуннеринде кирген. Эң ылаңгыя хууда мал-маганныг кижилер, арат ажил-агыйлар мал чеминиң белеткелин хунден хунче шапкынчыдып турар. Чижээлээр, В.К. Нурсаттың тараачын арат ажил-агыйы бо хуннерге чедир 200 тонна ажыг мал чемин белеткеп алган. Ажил-агыйның сиген кезер, бөлөр, тырылдыр дүрүп чыыр техникалыг болганы мал чеминиң белеткелин дүрген чорудар арганы берген.

Тайга-сын ажилдыр чыдар ыраккы Тере-Хөл кожуунда мал бажының саны сөөлгү чылдарда көзүлдүр-ле көвүдзэн. Амгы үеде Тере-Хөлде ниитизи-биле 5171 баш мыйыстыг бода мал, 6964 баш шээр мал, 1470 чылгы мал, 700 ажыг сарлык болгаш 38 иви бар. Бо хире хөй малды 2022–2023 чылдарның кыжында хур-менди азыраарына 3800 тонна ажыг сиген-ширбиил херек. Тере-Хөлде 2000 гектар сиген шөлүндө ону ажаап алырын планнаан. Бо хуннерде сиген кезилдези эгелзэн. Мал чеминиң белеткелинче тере-хөлчүлөр август айның

эгезинде дигии-биле киреринге шыңгыы белеткенип турарлар.

Республиканың кожууннарында аңгы-аңгы хевирлерниң көдээ ажил-агыйлары мал чеминиң белеткелинче соңуг-мурнуг кирип эгелзэн.

Тываның девискээринге агаар-бойдус кандаашкынныг, оът-сигенниң, тараа аймааның өзүмү таарыы болганы-биле холбаштыр республиканың Көдээ ажил-агый ямызында мал чеминиң белеткелиниң штавын тургускан. Бо штаб мал чеминиң белеткелин углап баштаар ужурлуг.

Республиканың бүгү хевирлерниң көдээ ажил-агыйларында бар 303080 баш малды 2022 – 2023 чылдың кыжын хур ажыраарына 259914 тонна мал чеми херек, ооң 255883 тонназы сиген. Ол дээрже эрткен 2021 чылда белеткээн мал чеминден 3 хуу көвей.

Тывага кончуг кандаашкынныг чылдарда Убсу-Нур ыйгылаажында, Өвүр кожуунуң Ак-Чыраа, Тес-Хем кожуунуң Дугай деп черлеринде кулузуну мал чеминге ажыглаары-биле белеткеп турган. Ол арганы ажыглаарынче агаар-бойдустуң кандаашкыны 2022 чылда ыйыда берген. Кулузуну мал

чеми кылдыр белеткээринге организастыг ажилдарны баш бурунгаар чорудуп эгелзэн. Оът-сиген элзэн эки үнген Каа-Хем кожуунда ниити хемчээли 3600 га алаактар болгаш оймактардан мал чемин өске кожууннарның ажил-агыйлары белеткеп ап болурун магадылап көрүп турар.

Кандаашкынның уржуунда өзүмү шоолуг эвес, күске чедир чедиштир баш тыртып шыдавас хире тараалыг шөлдерде тараа аймаандан сенаж салыр апаар чадавас. Баш бурунгаар шинчилээш-кирер-биле алырга, 20 муңга шөлде багай өзүмнүг тараа аймаандан 15,0 муң тонна сенажты салып ап болур.

2022 – 2023 чылдарның кыжында четчир мал чеми-ниң курлавырын тургузуп алыр дээш, бүгү-ле аргаларны ажыглаарын республиканың Көдээ ажил-агый ямызы бүдүрүлгелерге болгаш хууда ажил-агыйлыг чонга саналдап, алаактар, оймактар, өзеннер дээш оът-сиген үнүп турар өске-даа черлерден сиген-ширбиилди белеткеп алырын сүмелеп турар.

Фермер болгаш арат ажил-агыйларда сигенни кезип, дүрүп боондактаар машина-техника аймаа элзэн көвүдзэн, оларны мал чеми-

Республиканың бүгү хевирлерниң көдээ ажил-агыйларында бар 303080 баш малды 2022 – 2023 чылдың кыжын хур ажыраарына 259914 тонна мал чеми херек, ооң 255883 тонназы сиген. Ол дээрже эрткен 2021 чылда белеткээн мал чеминден 3 хуу көвей.

ниң белеткелинге долузу-биле ажыглап ажилдадырынга 465 тонна кывар-чаар материалдар херек. Ону садып алырынга 29 миллион рубль акшаны үндүрүп бээр дөстөрүн дилеп турар.

Эрткен 2021 чылда база Тывага агаар-бойдус кандаашкынныг болган. Шынаа черлерге суг болза, оът-сигенниң бедии чүгле 10–15 сантиметр турган. Сиген кезилдезинче кирериниң ниити хуусаазын август айның баштайгы хуннеринче чылдырган, ынчалза-даа оът-сиген шору үнген черлерге мал чемин белеткеп эгелей берген турган. 2021 чылдың июль 24-түң хунүнде республикага 5511 га шөлде сигенни кескен, 4622 газында сигенни бөлген, планның 2,9 хуузу күүседипкен турган.

2022 чылда агаар-бойдустуң болгаш мал чеминиң белеткелинде байдал колдуунда эрткен 2021 чылда ышкаш. Бир эвес август айда частаар, күс узун, мал чеминиң белеткелин күженишкенин болгаш бедик организастыг чорудар болза, четчир хемчээлдиг мал чемин белеткеп алыр арга бар деп болур.

Сиген шөлдеринде баштайгы сарааттарның бедип келгени – аңаа идегел.

/ Шаңгыр-оол МОҢГУШ.

Чаа-Хөлдүн сигенчилеринде

Ажил-ишчилери мал чеми-ниң белеткелин эгелзэн кожууннарның бирээзи – Чаа-Хөл кожуун. Ооң сиген шөлдери колдуунда Чаа-Хөл хемниң унунда алаактар болгаш оймактар, Аймырлыг биле Терезин суггат четкилериниң шөлдери. Чаа-Хөлдүн девискээринге бо чай ийи-чаңгыс чаъстар чагган, кандаашкынныг агаар-бойдустуг болза-даа, суггаттыг шөлдерге суггарылганы кызымак чоруткан болгаш, июль айның

ортаа үезинде кожуунуң арат-тараачын ажил-агыйлары болгаш хууда малдыг чурттакчылар мал чеминиң белеткелинче кирер аргалыг болганнар.

2022 – 2023 чылдарның кыжында малды хур кыштадыры-биле чаа-хөлчүлөр ниитизи-биле 890 га сиген шөлүндө 8 400 тонна мал чемин белеткеп алыр ужурлуг. Суггаттыг шөлдерде 425 га черде медениң (люцер-на) 250 га хирезин кезип,

хөпзэннзэн, сарааттаан. Арат ажил-агыйлар 150 га ажыг шөлде сигенни кескеш, 200 тонна сигенни бөлүп алган. Хууда мал ажил-агыйлыг чурттакчылар Чаа-Хөл хемниң унунда алаактарда, оймактарда мал чеминиң белеткелин чорудуп турар. Олар 100 га ажыг хире шөлде сигенни кескен, 150 тонна ажыг сигенни сарааттаан. Белеткеттинген сигенниң ниити хемчээли 400 тонна хире.

/ Бистиң корр.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) үшкү чыыжының депутаттарының чаңгыс мандаттыг Восточный № 6, Сүт-Хөлдүн № 10 соңгулда округтарының немелде соңгулдаларына «ЧӨПТҮГ РОССИЯ – ПАТРИОТТАР – ШЫН ДЭЭШ» Социалисттик политиктиг партияның Тыва Республикада Регионалдыг салбырындан Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) үшкү чыыжының депутаттарына чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарының талазы-биле депшиткен кандидаттарының даңзызын бадылаарының дугайында

2022 чылдың июль 24 № 20/96-8 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) үшкү чыыжының депутаттарының чаңгыс мандаттыг Восточный № 6, Сүт-Хөлдүн № 10 соңгулда округтарының немелде соңгулдаларына «ЧӨПТҮГ РОССИЯ – ПАТРИОТТАР – ШЫН ДЭЭШ» Социалисттик политиктиг партияның Тыва Республикада Регионалдыг салбырындан депшиткен кандидаттарының даңзызын бадыладыры-биле көргүскен документилерин сайгарып көргөш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының тодаратканы болза,

«ЧӨПТҮГ РОССИЯ – ПАТРИОТТАР – ШЫН ДЭЭШ» Социалисттик политиктиг партияның Тыва Республикада Регионалдыг салбыры «Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга дүүштүр, чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарының талазы-биле 2 кижиге саннаг кандидаттарының даңзызын депшидериниң дугайында Регионалдыг салбырының 2022 чылдың июль 4-те болган конференциязының протоколун көргүскен.

Документилерни хүлээп тургаш, тодаратканы болза, чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарының талазы-биле кандидаттарының даңзызында кирген 2 кандидаттың документилерин херек кырында көргүскен, «Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун 33-кү, 35-ки чүүлдерин удуртулга болдургаш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) үшкү чыыжының депутаттарының чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарының талазы-биле немелде соңгулдаларына «ЧӨПТҮГ РОССИЯ – ПАТРИОТТАР – ШЫН ДЭЭШ» Социалисттик политиктиг партияның

Тыва Республикада Регионалдыг салбырындан Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) үшкү чыыжының депутаттарына чаңгыс мандаттыг Восточный № 6, Сүт-Хөлдүн № 10 соңгулда округтарының талазы-биле депшиткен 2 кижиге саннаг кандидаттарының (коштунган) даңзызын бадылаар.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) үшкү чыыжының депутаттарының чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарының талазы-биле немелде соңгулдаларына «ЧӨПТҮГ РОССИЯ – ПАТРИОТТАР – ШЫН ДЭЭШ» Социалисттик политиктиг партияның Тыва Республикада Регионалдыг салбырындан Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) үшкү чыыжының депутаттарына чаңгыс мандаттыг Восточный № 6, Сүт-Хөлдүн № 10 соңгулда округтарының талазы-биле депшиткен кандидаттарының бадылаттыг даңзызының хоолгазын политиктиг партияның регионалдыг салбырының бүрүн эргелерлиг төлээзинге бээр.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) үшкү чыыжының депутаттарының чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарының талазы-биле немелде соңгулдаларына «ЧӨПТҮГ РОССИЯ – ПАТРИОТТАР – ШЫН ДЭЭШ» социалисттик политиктиг партияның Тыва Республикада Регионалдыг салбырындан Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) үшкү чыыжының депутаттарына чаңгыс мандаттыг Восточный № 6, Сүт-Хөлдүн № 10 соңгулда округтарының талазы-биле депшиткен кандидаттарының бадылаттыг даңзызының хоолгазын Сүт-Хөл кожуунунун болгаш Кызыл хоорайның девискээр соңгулда округтарына чорудар.

Ук доктаалды «Шын», «Тувинская правда» солуннарга парлаар болгаш «Интернет» информастыг-телекоммуникация четкизинде Тыва Республика-

ның Соңгулда комиссиязының албан ёзу сайтызынга чарлап салыр.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы

О.В. ДАНДАР.
Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары
Ш.Х. ООРЖАК.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) үшкү чыыжының депутаттарына кандидаттар даңзызын
Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының
2022 чылдың июль 24-те бадылаан (№ 20/96-8 доктаал) Хоолга шын

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) үшкү чыыжының депутаттарының чаңгыс мандаттыг Восточный № 6, Сүт-Хөлдүн № 10 соңгулда округтарының немелде соңгулдаларына «ЧӨПТҮГ РОССИЯ – ПАТРИОТТАР – ШЫН ДЭЭШ» Социалисттик политиктиг партияның Тыва Республикада Регионалдыг салбырындан Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) үшкү чыыжының депутаттарына чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарының талазы-биле депшиттирген кандидаттарының ДАҢЗЫЗЫ

Чаңгыс мандаттыг Восточный № 6 соңгулда округу

Идам Диана Степановна, төрүттүнген ай-хүнү – 1980 чыл, төрүттүнген чери – Тыва АССР-ниң Мөңгүн-Тайга районунун Мугур-Аксы суур, чурттап турар адреси – Тыва Республика, Кызыл хоорай, дээди эртемниг, Күрүнениң профессионал дээди эртемниң өөредилге албан чери «Россияның эрге-хоойлулуг шиидилге академиязы» 2010 чылда дооскан, кылып турар чүүлү – өг-бажының ажил-агы, «ЧӨПТҮГ РОССИЯ – ПАТРИОТТАР – ШЫН ДЭЭШ» Социалисттик политиктиг партияның кежигүнү.

Чаңгыс мандаттыг Сүт-Хөлдүн № 10 соңгулда округу

Куулар Начын Сүге-Маадырович, төрүттүнген ай-хүнү – 1988 чыл, төрүттүнген чери – Тыва АССР, Чадаана хоорай, чурттап турар адреси – Тыва Республика, Кызыл хоорай, дээди эртемниг, Күрүнениң профессионал дээди эртемниң өөредилге албан чери «Россияның эрге-хоойлулуг шиидилге академиязы» 2011 чылда дооскан, ажилдап турар чери – хуу сайгарлыкчы, «ЧӨПТҮГ РОССИЯ – ПАТРИОТТАР – ШЫН ДЭЭШ» Социалисттик политиктиг партияның кежигүнү.

ТЕРЕ-ХӨЛ КОЖУУННУҢ ДЕВИСКЭЭР СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫ

«Тыва Республиканың Тере-Хөл кожууну» муниципалдыг районун Төлээлекчилер хуралының алдыгы чыыжының хуусаа бетинде соңгулдаларын элээн каш хүн дургузунда улаштыр эрттирериниң дугайында ШИИТПИР

2022 чылдың июль 23 № 4/11-5 Кунгуртуг суур

Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелериниң болгаш референдумга киржир эрге-ажыктарын боттандырынга немелде аргаларны тургузар сорулга-биле, 2002 чылдың июнь 12-де үнген «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелериниң болгаш референдумга киржир эрге-ажыктарының кол магадылалдарының дугайында» № 67-ФХ Федералдыг хоойлунун 631-ги чүүлүн, 2011 чылдың август 22-де үнген «Тыва Республикада муниципалдыг тургузгарларының төлээлекчи органнарының депутаттарының, тус чер бот-башкарылга органнарының соңгудар албандужаалдыг кижилериниң дугайында» № 781-ДХ-1 Тыва Республиканың Хоойлузунун 461-ги чүүлүн удуртул-

га болдургаш, Тере-Хөл кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының шийтирилээни болза:

«Тыва Республиканың Тере-Хөл кожууну» муниципалдыг районун Төлээлекчилер хуралының алдыгы чыыжының хуусаа бетинде соңгулдаларын, элээн каш хүн дургузунда улаштыр – 2022 чылдың сентябрь 9, 10, 11-де эрттирер.

Ук шийтирни Тере-Хөл кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының сайтызынга чарлап салыр.

Тере-Хөл кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының даргазы
А.А. АЙМАА.

Тере-Хөл кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының секретары А.Г. КУНЭЭ.

I ТУРИЗМ I

Тывада эм шынарлыг Дус-Хөлдүн девискээринче чырыкты шөйүп турар

Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң бот-тускайлаң программазының акша-хөрөңгизи-биле Тывада туристичи инфраструктураны сайзырадыр үш төлөвилелдин бирээзинге Дус-Хөл хөлдүн дыштанылга шөлүн чырык-биле хандыраары хамааржыр. Кажан хөлдүн девискээринге чырык хандырылгазы турум апаарга, дыштанылга объектилериниң суг хандырылгазын, одалгазын, үзүктелиишкин чок мобилдиг харылзааны база интернетти кириер арга тургустунар. Эм

шынарлыг хөлдүн эрик чоогун чаагайжыдарын база чырык дамчыдар шугумну тударын Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг боду хууда хыналдада алган.

Дус-Хөлче чырык удазыны шөөр ажылдар адалгалганын В. Ховалыг дыңнаткан. Чырыкты Таңды кожуунунун Межегей суурдан он хире километрге шөөр. Ында бар болгаш ам тудар дыштанылга объектилерин чырык-биле хандыраарына 630 кВт күчүлүг трансформатор подстанциязын салган.

Хөлче чырыкты кошкан соонда, хөгжүлдө бурунгаарлап, ону курортче шилчидеринге идиглиг апаар деп, Владислав Ховалыг бижээн. Регион удуртукчузунун даалгазы-биле, эрик чоогунун шөлдерин чаагайжыдар ажылдар майда-ла эгелээн. Хөлдү дургаар эрикте брусчатканы чаткан, автомобильдер тургузар черни туткан, бок тогер улуг саваларны салган. Ам эштир черни чаагайжыдар ажылдар кылдынып турар.

Бөгүндө республикада 800 ажыг туристичи объектилер бар, Россияда бирги өглер ком-

плекизи, Сибирьде бирги беш сылдыстыг «Азимут» аалчылар бажыңы ооң санында. Шак ындыг черлер ам-даа немежир. Бо чылын «Чедер» курортун аквакомплексин ажылдадыр, дагдан хаактаар «Тайга» баазының өрү көдүртүр

дериг-херекселин салыр, Сибирьде «Өлүг далай» кылдыр сурагжаан Дус-Хөл хөлдүн девискээрин чаагайжыдып, чырыкты кириер ажылдарны доозары планнаттыганы.

/ ТР-ниң Чазааның парлалга албаны.

Арунай Рудольфовна Оюн Алтай Республиканың Онгудай районундан 12 чыл бурунгаар Тыва чуртүвуска келин болуп, аалдап чедип келген.

Кол-ла чүве — ынак ажылын тып алыры

Ол өөнүң ээзи Айдың Кызыл-оолович-биле кады студент үелеринде Барнаулга өөренип турган үезинде душкаш, улаштыр өг-бүлө күрүнезин туда бергеннер. Олар амгы үеде 3 оол, 1 кыстың үлгерлиг ада-иези болуп чоруурлар. Арунай кунчуун болгаш өөнүң ээзиниң төрөл-дөргүлүн, кады төрөөннерин аажок хүндүлөп чугаалаар. Кунчуу Ольга Ноокаевна Оюн 12 ажы-төлдүг "Маадыр ие" деп аттың эдилекчизи, күш-ажылдың хоочуну болганын Арунай аажок чоргаарланыр: "Хөй ажы-төлдү бодараткаш, кижизидип өстүрүп кааны дээш кунчуумну хүндүлээр мен. Ылаңгыя мээң өөм ээзин бүзүрелдиг, хары-салгалыг, мерген угаанныг, ажылгыр-кежээ, салган сорулгазын чедип алыр кылдыр кижизидип каанынга өөрүп четтирер мен. Ажы-төлге ынак, холу куруг олурбас, бир-ле чүүлдү кылган олурар кижиге. Кандыг-даа байдалда үргүлчү арга-сүмезин кадып чоруур".

Арунай тывалап чугаала-вас-даа болза, тыва дылдың утказын билип, харын-даа номчуп турар. Алтай, тыва интернационал өг-бүлениң ажы-төлү — Доржу, Данчай, Айлин, Дажы Оюннар кай-

номист болуп-даа ажылдап турган. Ынчалза-даа өөнүң ээзиниң ажыл-агыйының аайы-биле доктаамал чаңгыс черге ажылдап, чурттаары болдунмас, өг-бүлөзи-биле көжүп чоруй-ла баар болганнар.

ге келдим. Сумкалар аргыыр, даараары, ёзулуг меңээ тааржыр ажыл болду. Аргыттынып, дааранып олурупканымда, үе-шак-даа эрткенин билбес-тир мен".

Чартык чыл дургузунда

кижиниң дузазы чокка-ла шиитпирлеттинип турар. Эңне кол чүүл — национал торгудан фермуарлыг сумкаларны даарааш, садып-саарып, ону канчаар даараарын өскелерге өөредир, ук ажылдың автору

» "Сагыш-сеткилимге кирер ажылды кылыр болзумза, эки-дир деп түңнелге келдим. Сумкалар аргыыр, даараары, ёзулуг мээң ажылым болду. Аргыттынып, дааранып олурупканымда, үе-шак-даа эрткенин билбес мен" — деп, ол чугаалады.

ызы-даа тыва дылга хостуг чугаалаар. Ийи дугаар оглу Данчайны кырган-авазы Тыва Арат Республиканың бирги саңхөө сайыды Данчай Чырандай оглу Оюннуң ады-биле адаан. Бичии Данчай ону билген-даа дег, хензиг чажында-ла банкир болур күзелин илереткен.

Өөнүң ээзи Айдың Кызыл-оолович Бай-Хаак суурда истелге килдизиниң даргазы. Ооң ажыл-ижиниң чай чок, чымыштыг болганындан, ажы-төлдү кижизидип, карактаар хүлээлгениң хөй кеэзи Арунай Рудольфовнага кээп онаажыр. Ол ажы-төлүн хайгааравышаан, бажыңыга анаа черле олурбаан. Бодунуң сеткилинге кирер ынак ажылын тып алыр дээш, элээн орукту эрткен. Шак ындыг орукка чүү турбас дээр. Ол кезек үеде бизнес четкизинге-даа, бодунуң мергежилин аайы-биле бухгалтер-эко-

ДИЛЭЭНИН ТЫВАР

Кандыг-даа дилээшкениң төнчүзү черле турар. Тыва чоннуң сонуургалын Арунай эскерип көргөш, торгудан тыва хевирниң херээжен улуска тааржыр улуг-бичии чараш сумкаларын даараар бодалга келген.

"Тываларның бир онзагай чүүлү — национал хевинге ынакшылы аажок күштүг. Кандыг-даа байырлал кээрге, улуг-бичези чок шупту национал хептерин кедиптерин чарашынар мен. Ылаңгыя Шагаа, Наадым байырлалдарында, куда эрттирерде тыва хевин черле утпас. Ынчангаш шак ындыг чараш хепке тааржыр сумкалар турар болза, оон-даа кайгамчык болурун билгеш, бо ажылды шилип алганым бо" — деп, алтай келин чугаалады. — Сагыш-сеткилимге кирер ажылды кылыр болзумза, эки-дир деп түңнел-

канчап ындыг хөй садып алыкчыларлыг апарган силер деп айтырыгга ол мынчаар харыялады: "Торгу-биле канчаар даараптарын боданып-ла турган мен. Чүгле торгунуң боду-биле даараар дээрге, шоолуг эвес ышкаш сагындырган. Демир фермуарлыг (сумканың аксында чараштап каан дээк азы сенчи) кылдыр даараар деп шиитпирлеп алгаш, 3-4 хире сумка даараптарымга, өөм ээзиниң угбалары дораан садып алгаш барганнар. Оон улаштыр-ла чагыглар удаа-дараа кирип, көвүдөп эгелээн. Удаваанда интернет четкизинден делгелге болур деп чарлал тып алгаш, аңаа бижиттирип алгаш, белеткенип эгелээн мен".

Ук делгелге Арунай Оюн 30 сумка даарап белеткеп алгаш, ол чедер боор деп бодаан. Ынчалза-даа ооң ажылдарын садып алыр күзелдиглер оранчок хөй болган. Делгелге соонда чагыглар улай-улай чаашкын суу дег аттыгып эгелээн. Ооң торгудан даараан сумкалары чүгле Тываның кожууннарынче эвес, а харын-даа Россияның аңгы-аңгы булуңнарынче база үнүп эгелээн.

АВТОРНУҢ ЭРГЕЗИН БАДЫТКААН ДОКУМЕНТИЛИГ

Ооң бухгалтер-экономист эртеми база бодунуң ажыл-агыйын ажыдарынга кончуг улуг салдарлыг болган. Кылган ажылының өртек-үнезин тургузары, канчаар ажылдаарга чарыгдал артыкка үнмези, камналгалыг болуру дээш оон-даа өске айтырыглар өске

болур эргени чаалап алгаш, тускай документини холда алган. Россияда шак ындыг хевирниң сумкаларын кым-даа даараайн турар деп хыналданы база эрткен. Сумкаларны канчаар даарап турарын республиканың херээжен чону аажок сонуургап, мастер-класс эрттирерин четтикпейн манап турарлар. Арунай бодунуң мөгөйкчилеринге уткуштур базымны кылып, бичии оглу шору өзе бээрге, мастер-класс тарны эрттирип эгелээринге белең дээрзин чугаалап турар.

Ол бодунуң ажылдарын интернетте социал четкилерде салып, садып алыкчыларының санын көвүдөдип турар. "Монгол", "Өлчей" садыглары-биле база дугуржулгалыг ажылдап турар. Ук садыглар-биле садып алыкчылары дөмей болгаш, оларның-биле кады ажылдаарга, кайызынга-даа ажыктыг болуп турарын Арунай Оюн демдегледип турар. Оон ыңай Тыва үндезин культура төвү-биле база кады ажылдажылганы чорудары планда.

"КҮШ-АЖЫЛ" КИЧЭЭЛДЕРИНИҢ ДУЖУДУ

Чүү-даа канчаар, кажан, канчап аргып, даарап өөренип алганын айтыраарымга, мындыг онзагай харыны ол меңээ берди. Ону дыңнааш, аянзынып, бис база үлгерден алзывысса чүл деп боданып олурдум.

"Бистиң Даг-Алтайда 9 класс дооскан соонда "күш-ажыл" кичээлдеринде оолдар машина мунуп өөренир. А

херекке албайн турган-даа болза, амгы үеде амыдыралымга ажыктыг апарганынга өөрүүрдүр мен. 11-ги классты доозуп турувуста аттестат-биле кады даараныкчының дипломун база берип турар" — деп чугаа дыңнаарга, магаданчыын канчаар.

Орулгазы көвүдээрге, даараныр цех ажыдарынга чедир сайзыраарын Арунай Оюн бодап турар. 30, 35, 40 дээш мугур хар демдеглээрде, кудага келин кыстың платезинге өңнөш кылдыр безин чагыгларны кирип турары солун. Ооң өөнүң ээзи, ажы-төлү даараныкчының ёзулуг деткиччилери, сорук кирикчилери болган.

"Шын" солуннуң номчукчуларынга, тыва чонга бурунгаар чүткүүр күштү, сагыш-сеткилинден өөрүшкүнү сөңнеп турар ынак ажылын тып алырын күзээр-дир мен. Кижиге бүрүзүнде бажың ажылы, ажы-төл, оларның кижизидилгези дээш амыдырал төнмөс. Хүнзедир ажылдааш, шылай бергеш, дааранып, аргыттынып олурупкаш, сагыш-сеткилим-биле дыштанып алыр-дыр мен. Ынчангаш сагыш-сеткилинге кирер ажылды тып алырга-ла, эгезинде өөрүшкүнү, сагыш-сеткил ханышкынын эккеп эгелээр. Оон чоорту кижиниң ынак ажылы боду-ла орулганы эккеп турар апаарга, ол дег эки чүве кайдал" — деп, ол түңнээн.

/ Чыжыргана СААЯ
чугаалашкан.

Чуруктарны маадырның архивинден алган.

ТӨӨГҮНҮҢ БАЛАЛЧАК АРЫННАРЫ

Оюн Күрседи

Тыва Арат Республиканы тургузарына бодунуң улуг улуг-хуузу кириген революсчу Оюн Күрсединиң 1925 чылда күскээр хораннадып мөчээниң дугайында медээни тодарадыры-биле, 2022 чылдың июль 14-те Ээрбек суурга чедип чордум. Партия-совет органның күш-ажылдың хоочуну, 80 хар чоокшулаан назы-харлыг Бичен Даржааевна Дондуптуң бажыңына Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы Виктор Васильевич Мартый-оол-биле кады бардым. Бичен Даржааевна аажок эвилең-ээлдек кижиге болду. Изиг сүттүг шайы, чаагай аш-чем-биле бисти хүндүледи.

Оюн Күрседи дарганы хөөржүткен черни шинчилеп тывары-биле бөлүктү тургузуп алган. Ол бөлүктүң кежигүннери: Айдыс Олегович Сундуй – Ээрбек сумузуңуң чагырыкчызы, Каакай Даржааевна Хүрең-оол – 80 харлыг, мал эмчизи чораан, Серафима Каральчиевна Монгуш (Удрек) – хоочун башкы, Светлана Дармаевна Ондар – хоочун эмчи дээш өскелер-даа.

Оюн Күрседи дарганы хөөржүткен черни тывар даалганы С.К. Тока дарганың школаның директорунга бергенин Серафима Каральчиевна сактып чугаалады:

– 1966 чылдың сентябрь айда ачам Удрек Каральчи Баазаң оглуңуң Кадыр-Элде күзүңге чадаг чеде берген бис. Авам, ачам суг бисти изиг-ханныдып, ашкарып-чемгердилер. Ооң соонда башкыбыс Дина Байкараевна Чильчигашева ачамдан Күрседи дарганың чок болганын болгаш ажааган чериниң дугайында чүнү билирин айтырды. Мээң ада-иемниң аалыңга дыштанып хондувус. Эртенинде Күрседи дарганың чок болган черин ачам айтып бээр дээш, бисти эдертип алгаш чорупкан. Ээрбек суурдан 15 км хире ыракта Күрседи дарганың чайлаа турган Сайыр-Аксындан 3–4 км ыракта кадыр, бедик хоюткулуг кожагар даг чоогундан Күрседини хөөржүткен черни тып алдывыс. Орнукшуткан черинде улуг эвес калбак дашта чүгле «Оюн» деп бижээн база чевегниң чанында одаг орну илдең болду.

Ийи хонук иштинде походтап чорааныбыс үеде дилээшкин ажылының түңнелин школа директорунга илеткээривиске, чевегниң турган чериниң чуруун, саазыңга бижип каан материалдарны Кызыл хоорайда С.К. Тока дарганың холунга хүлээди бээри-биле бисти чоруткан. С.К. Тока дарганың ажылдаар өрээлинге кирип кээривиске, бисти хүлээп алды. Дарганың холунга хамык чыып алган материалдарыбысты сундувус. Тока дарга бистиң холдарыбысты тудуп, мактап каан. Тока дарганың холун тутканымы ам-даа сактып чор мен. Ынчан 13 харлыг болгаш, улуг дарганың холун тутканым бичии кижиге өөрүнчүг болбайн канчаар – дээш, чугаазын доосту.

Оюн Күрсединиң төрө аралчаанының дугайында «Тываның төөгүзү» дээш өске-даа номнарда карышкак чүүлдер бар болду. 1912 чылда ол Хомду тулчуушкунунга будунче балыглаткан уржуунда балыгы хоочураанындан мөчээ деп ында бижээн. Херек кырында Күрседи дарганың канчаар чок апарганының дириг херечилери улус тургандыр. Удрек Каральчи Баазаң оглу, Юрге Даржаа Чапчун оглу болгаш оон-даа өске улус деп билип алдым.

Д.Ч. Юргениң 80 хар ажыг назы-харлыг уруу Каакай Даржааевнаның чугаалааны болза: – Оюн Күрседи ачамның төрели боорга, чүгле чаңгыс аңаа ол аажок бүзүрээр чораан. Күрседи дарга ийи аъттыг, оларны база ачам кадарып, ажаар турган. Дарга Сайыр-Аксы деп черде аалыңга 7 биле 4 харлыг ийи уруу, өөнүң ишти-биле чурттап чораан. Өөнүң чоогунга аалдар турбаан. Ол дээрге 1925 чыл боор, Күрседи дарганың дайзыннары хөй турган. Ынчангаш Күрседи дарганың өөнүң чанынга өглерин тигеринден аалдар коргар, безин чадаарда ооң-биле чугаалажып, аралажыры безин хоруглуг.

Юрге Нактал Ананды уруунуң (1906 чылда төрүттүнген, 1985 чылдың август 11-де чок болган) чугаазындан Каакай Даржаа уруунуң билгени.

Юрге Даржаа Чапчун оглу сугга сөөлгү катап Күрседи дарга келгеш:

– Даа, Бээзи кожууннарже сургакчылап чорааш, чанып

олургаш, өртөөл черге дышта-нып, чемненип олурумда, чемге холаан, чоорту аартып келир хоран-биле мени кыдаттар хораннаан – деп чугаалаан.

Күрседи дарга аарый бергеш, өөнүң иштин уруглары-биле Межегейде төрөлдөргө чорудупкан, өөнге Күрседи чааскаан артып калган. Д.Ч. Юрге аарып чыткан Күрседи дарганы ажаап турган. Дарганың өөнче кирери хоруглуг боорга, аш-чемни өөнүң чанынга арттырып каар. Элээн каш хонук эрткенде, Күрседи дарганың өөнге Д.Ч. Юрге кээрге, өөнүң эжиин хаап каан, иштинде кым-даа чок болган. Элээн үе эрткенде бир кижиге, таварылга болуп, хоюткулуг кожагар даг кырындан Күрседи дарганың мөчүзүн тып алган. Дыка үр үениң иштинде черге чыткан болгаш, мөчүзү аажок үрелгенинден Сайыр-Аксында чайлаанга эккээри берге боорга, дарганың чытканы даг кырынга Юрге Даржаа Чапчун оглу, Удрек Каральчи Баазаң оглу суглар ону хөөржүткен.

Күрседи дарга өөндөн үнгеш, Улуг-Хемин, Элегезин, Суг-Бажын, Межегейин көрүп, сактып алыры-биле сөөлгү катап бедик дагның хүн эрте дээр депээниң кырынга үнүп келгеш, чок болганын хоочун өгбевис 80 харлыг Хүрең-оол Каакай Даржаа уруу чугаалады.

Күрседи дарганы хөөржүткен бедик дагдан бис база харап көөрүвүске, шынап-ла, Межегей, Суг-Бажы ынчаар девискээрлер көстүп турар болду. Күрседи дарганы орнукшуткан черде чевээниң чүгле ора-созамы арткан, «Оюн» деп бижип каан калбак хая дажы-даа чок болду.

Күрседи дарганың мөчүзүн С.К. Тока дарганың айтышы-кыны-биле казып апаргаш, Көк-Тейде хөөржүткенин хоочун башкы Удрек Серафима Каральчиевна улуг улустуң чугаазындан дыңнаанын чугаалады.

Күрседи дарганы хораннап каан дугайында өгбевис Хүрең-оол Каакай Даржаа уруунуң чугаалаанын Тываның база бир алдарлыг башкызы, ССРЭ-ниң журналистер чөвүлениң кежигүнү Оюн Корода башкының 1993 чылдың январь 29-та «Шын» солунга бижээни бадыйткап турар.

«1993 чылдың январь 18-те Хову-Аксы суурнуң хоочун чуртакчызы, төөгүнүң 88 харлыг дириг херечизи Моңгул-оол Алдай-оолович Оюннуң чугаалааны: «Мээң ачам Кара-Сал оглу болза, Оюн Күрсединиң кончуг чоок эжи чораан. Аралажыр, үнчүр-киржир. Эрги моол-тыва чыл-биле көк күске чылының кыжы чүве. Ам бодаарга, 1924 чыл боор. Он бир ай хире-дир. Ынчан шанагыг аъттыг чиң

сөөртүр турду. Ачам-биле ийи шанагыг аъттыг бис. Чиң сөөртүр эживис Уйнукуу, сөөлүнде барза-барза, кожуун даргалап, албан хаап турган. Оон мөчээни. Чал-Кежиге лаңгыг деп садыг турган. Бижээчизи Биче-оол, өөнүң ишти орус омактыг Артемьев ашактың уруу. Та кайыын келген чүвези, лаңгыга элик, хөй аң эди бар, ону Хем-Белдиринге чедирип бээр деп мындыг. Мээң ачам кончуг дидим, эрескежээ кижиге. Акшазын төлөп бээр болганда, чиң сөөртүр дээр. Шанактарга элик эди сөөрткеш, Чал-Кежигден үнген бис. Дош оруу-биле Элегести куду шошкудуп чорда-ла, орайтаан. Дыка караңгылай бергенде, Ээрбек-Аксынга аалга келген бис. Күрсединиң аалын ачам билер. Кады келген эштеривис кожа өглерде барды. Ачам биле мен Күрсединиң өөнге хонган бис. Оглу Келик-Чамзы бар. Өөнүң ишти Төкпей угбай болгай. Төрели эр база бар. Күрседи аар аарып чыткан. Элегес, Межегей белдиринге аалдарга чорда, арай кара сагыштыг кижилер Кыдаттың кара арагазын кудуп, бүдүүлөп хораннаан боор деп хомудуп чыткан дээрзин сөөлүнде ачам чугаалаар чораан».

1973–74 чылдарда Межегейге информатор Оюн Лүндүптүң чугаалааны: «Күрсединиң амы-тынынга кыжанышкыннар, айыылдыг байдалдар турган. Межегейжилерниң каразып бодааны-биле алырга, Күрсединиң аарааны, ыңдыг аныяк назынында өлгени анаа эвес хире дээр. Ажыы-биле чугаалаарга, Күрседини чоорту, бүдүү хораннап, кара сагыштыгы-биле ооң амызынга четкен. Моолдарның бүдүү хораннаар арагазы тываларга база турган дээр. Хоранны кыдаттар, моолдар эккээр турган дириг.

Информатор О.А. Монгул-оолдун медээзи-биле дөмей, «дидир-дидир» чугаалар ол шагда аалдарга дыргын деп 78 харлыг Чаш-оол, 73 харлыг Бүүзей-маа Ендановна Темир-оол олар бадыйткаан. Оюн Күрсединиң бурганнай бергени ол шагың аңгы демиселиниң чиди-биле холбашкан деп түңнөп болур.

Моон алгаш көөрге, «Тываның төөгүзү» номда болгаш өске-даа номнарда Күрседи дарганың төрө аралчаанын шын эвес бижээн деп бодаар мен.

Оюн Күрседи, кыска-даа болза, алдарлыг революсчу чурталганы чурттап эрткен. Тыва чон ону утпаан болгаш утпас-даа.

/ Сергей ОЮН.

I КЫСКА МЕДЭЭ I

Тере-Хөлде чырык хандырылгазы

Чедери берге Кунгуртугда «Дизель» КХН-ниң Тере-Хөл участогунда бирээзи-ле 200 кВт күчүлүг дизельдик электрлиг ийи станция ажылдап турар. Курлавырда ийи генератор бар. Ол ышкаш Балыктыг сумузуңуң Тал суурда 32 кВт дизель-генератору ажылдап турар.

Сумуларның чырык хандырылгазы үзүктелишкин чок.

«Дизель» КХН-ниң машинизи Оймак Чигден станцияда температура өйлөп турар. Дүне 3.00 шакта генераторну өжүргөш, үзүн, суун хынааш, 4.00 шакта катап кыпсыр. Ында дөрт машинист, ийи

электрик, контролер база кассир ажылдап турар.

Кывар-чаар материал шыгжаар 27 муң литр хемчээлдиг үш улуг доскаар бар. Орук чок берге үелерде ооң шыгжамырда курлавыры электри энергиязын хандырып турар. Хүнде чарыгдалы – 1100 литр.

Тере-Хөл кожуунуң чагырга даргазының хүлээлгезин күүседип турар Түмен Ховалыг Кунгуртугда чаа туттунуп турар

уруглар садынга аңгы дизель-генераторну болгаш кывар-чаар материалдарны садарыңга үнер чарыгдалдарының чамдык кезиин республика болгаш муниципалдыг бюджеттерге аңгылап алып аргаларны өөренип көөрү-биле саналын кириер деп турар.

/ Ш. ХОВАЛЫГ.

Серемчиде хорамча чок

Россияда COVID-19 штаммның «кентавр» деп хевири Россияда көстүп келген. Оон аараан улус халдавырлыг аарыгны чиик эртип турар болганындан стационарлыг эмнээшкин негеттинмейн турар.

Бир дугаарында, халдавырлыг аарыгның «кентавр» хевири Индияга көстүп келген. Оон улаштыр Япония, Германия, Великобритания, АКШ болгаш он-он чурттарга тараан.

«Кентавр» штаммның өске халдавырлыг аарыглардан ылгалын илередир ажил ам-даа уламчылап турар, чоокку үеде билдинер.

Коронавирус деп халдавырлыг аарыгның бүгү хевирлери кадыкка кончуг айыылдыг дээрзин утпаза чогуур. Ынчангаш чурттагыч чон сула салдынмай, камгалал маскарларны кедерин уламчылап, санитарлыг негелделерге чагыртып, оваарымчалыг чорууру артык звес.

Россияда «кентавр» штаммы илереттинген

РОСПОТРЕБНАДЗОР

Чайгы үеде COVID-19 катап өөскүп болур

Коронавирус халдавырлыг аарыг чеже-даа суларай берген болза, чайгы үеде хенертен катап өөскүп болур айылы бар дээрзин Росхереглелхайгааралдың Тывада эргелели база катап чонга сагындырып турар. Ынчангаш бодун болгаш чоок кижилерин бо халдавырлыг аарыгдан камгалаар дизе, дараазында бөдүүн камгалалдыг хемчеглерни сагыры чугула:

1. Бир звес кадыңар байдалы шала харыксыргай, ковид дээш дужааган анализиңер эки-даа болза, долгандыр улус-биле харылзааны кызыгаарлааны дээр.
2. Аарый берген болзуңарза, аргалыг болза, бажыңдан үнмезин кызыдыңар.

3. Кажан-даа бот-эмнээшкин кылбаңар. Эмчини албан кыйгыргаш, ооң сүмези ёзугаар эмненири чугула.
4. Үргүлчү өрээлди 30 минута дургузунда агаарладыңар.
5. COVID-19-ка удур алды ай болгаш-ла албан тарыдып алырын утпаңар.
6. Үнгөш-киргөш, холду албан саваңнап чуур.
7. Хөй чон чыылган черлерге арынга кедер камгалал маскарларны кедип алыңар.
8. Каяа-даа оочуга таваржы берзиңерзе, 1 метр ырак турарын сагыңар.

/ Росхереглелхайгааралдың
Тывада эргелелиниң медээзи-биле.

Ажылчын мергежилдерниң ат-алдарын бедидер сорулга-биле

Делегейниң тудуг чемпионатага киржир улусту баш бурунгаар июль 25-тен август 31-ге чедир шилиир.

Чемпионатты Россияның Тудуг яамызы, «Росатом» күрүне корпорациязы, «Россия – хөй аргаларлыг чурт» Президент платформазы, «Газпром инвест» ниитилел, Татар Республика организа-тастан.

2021 чылда Делегейниң Тудуг чемпионаты (World Construction Championship) Сочи-ге болуп турган. Ынчан аңаа 500 тудугчу, 200 хире компаниялар киришкен.

– Тудуг төлөвилелдерин бараалгадыр, билиг-мергежи болгаш ажыктыг чаңчылдарын солчуп үлежир кол чери деп санап турар бис. Аңгы-аңгы чурттарның специалистери-биле кады ажилдаары дээр, тудуг ажылын чаа көрүш-биле көөрү, херек кырында киржикчи бүрүзүнүң арга-дуржулганын билип алыр арга-дыр. Бо хемчег тудуг ажылының тускай мергежилдери-биле таныштырар. Эп-найыралдыг өң-тала чурттар-биле тудуг адырының чугула айтырыгларын сайгарып, кады ажилдажылганы быжыглаары ооң чугула кезээ болур – деп, РФ-тиң Тудуг болгаш ЧКА-А сайыды Ирек Файзуллин тайылбырлаан.

ЧЕМПИОНАТКА КЫМНАР КИРЖИРИЛ?

Чемпионаттың киржикчилерин үш категорияга хуваап каан:

Организацияның өмүнээзинден киржир төлээлер. Хамаарышпас киржикчи, ол бодунуң өмүнээзинден киржир.

Дээди эртемниң өөредилге албан черлериниң болгаш колледжтерниң студентилери.

Номинация болгаш категория аайы-биле чемпионатты эрттирер методологиязын болгаш даалгаларын тускай чурум-биле ажилдап кылган. Баш бурунгаар шилилге эрттирер вариантыларының схемалары киржикчинин категориязының аайы-биле база аңгы-аңгы.

ШИЛИЛГЕНИ КАНЧААР ЭРТТИРЕРИЛ?

Шупту категорияның киржикчилери квалификациязының негелделери ёзугаар тестилээшкин эртер. Чижээ, 2-ги категорияда хамаарышпас киржикчи Делегейниң тудуг чемпионатының албан ёзу сайызын (<https://pro-wcc.ru>) таварыштыр тестирование кылыр.

«Дуңзаа ажылын хол-биле кылыр электросварщик» деп номинацияның баш бурунгаар шилилгезин Тудуг-монтаж комплекзиниң ажылчыннарын өөредир

профессионал белеткел төвүнге эрттирер.

1-ги категорияның киржикчилеринге Росатомнун сүмелзэн методологиязы, даалгалары ёзугаар тестированиени белеткел каан. Мергежилдин специализи «Күш-ажыл камгалалы», команда-биле киржир «Инженер-геодезист» деп номинацияларга хамааржыр.

Студентилерге шилилге тестированиени Россияның студентилер отряды биле Москваның күрүнениң тудуг университети кылган.

ТУДУГЛАРНЫ ХӨГЖҮДЕР, МЕРГЕЖИЛДИ НЕПТЕРЕДИР

Россияга болгаш делегейге үлетпүр тудуунуң адырында ажылчын мергежилдерниң ат-алдарын бедидип, ону непередири – чемпионаттың бир сорулгазы.

– Эрткен чылын чемпионатка киржип келген улус бедик профессионал деңгелдиг дээрзин көргөн бис. Бо чемпионат тудугжуларның амы-хууда боттарында-даа, эртем-билиин ханыладып, мергежилин сайзырадырында-даа кончуг ажыктыг деп бүзүрелдиг-биле чугаалап тур бис. Аныяктарга ажил-агыяның талазы-биле депшиир оруктарны ажыдып турар «Социал лифтини» ынчаар ажилдадып эгелээр – деп, «Росатом» күрүне корпорациязының чингине директору Алексей Лихачев айткан.

– Бо чылын Делегейниң тудуг чемпионатын «Россия – хөй аргаларлыг чурт» Президент платформазының төлөвилелдериниң аразынче кириген. Аңаа киржир күзөлдиг кижилерниң саны хүнден хүнге көвүдөп турар. Чурттуң 57 регионунуң 91 хоорайындан мөөрейжилер бүрүткедип алган. Тудуг адырында ажылчын мергежилдерни непередириңе чемпионат улуг үлүг-хууну кириер дээрзинге бүзүрээр мен – деп, «Россия – хөй аргаларлыг чурт» организацияның чингине директору Алексей Комиссаров демдеглээн.

Үлетпүр тудугуларының специалистерин болгаш студентилерни эвилелдээн чемпионатка тудуг адырының чугула айтырыгларын чугаалажыр, сайзырангай аргалар-биле чогааттыңан төлөвилелдерниң делгелгезин көргүзөр.

Чемпионатка Шанхайның кады ажилдажылга организациязының, Евразияның экономиктиг эвилелиниң, СНГ, БРИКС кежигүнү чурттар, Бангладеш, Кувейт, Лаос, Венгрия, Египет, Нигерия, Каттышкан араб эмир-раттары, Израиль, Сербия, Катар, Иран, Турция дээш шупту 27 чурттарның төлээлери киржир.

Делегейниң тудуг чемпионаты Казань хоорайга октябрь 5 – 8 хүннеринде болур.

/ Р. ДЕМЧИК.

Национал төлөвилелдин боттанылгазы

«Кадык камгалалы» национал төлөвилел боттанылгазы-биле республиканың ийи суурунга эрткен неделяда чаа фельдшер-акушер пунктуларын ажыткан. Кызыл кожуунуң Шамбалыг база ыраккы Мөңгүн-Тайганың Тоолалыг суурларының чурттакчыларына шынарлыг бирги эмчи дузазын чедиреринге бүгү-ле таарымчалыг байдалдар тургустунган.

Шамбалыг суурда ФАП ажыдышкыны июль 21-де болуп эрткен. Чаа ФАП чугула эмнелге дериг-херекселдери, ажыгдал материалдары, эм-таң, эт-сеп-биле дериттингенин Кызыл кожуун чагыргазы дыңнаткан. Суурнуң чонунга шынарлыг эмчи дузазын көргүзөр эптиг байдалдар эмчилерде бар.

Чеди-Хөл кожуунуң Ак-Тал, Кызыл кожуунуң Терлиг-Хая, Каа-Хем кожуунуң Кундустуг суурларына чаа ФАП-тар, а Улуг-Хем кожуунуң Арыг-Үзүү биле Хайыракан, Кызыл кожуунуң Баян-Колга – эмнелге амбулаториялары чыл төнчүзүнде ажыттынар.

«Кадык камгалалы» национал төлөвилелинден 70569,75 муң рубльди республиканың дөрт кожуунунга бирги звенонун объектилерин тудар кылдыр тускайлаан.

70569,75

муң рубльди

республиканың дөрт кожуунунга
кадык камгалалының бирги звенонун
объектилерин тудар кылдыр тускайлаан.

Бюджет олуттарга 73 ординаторну өөредир

Тываның Кадык камгалал яамызының кадрлар албаны ординатура программасы-биле өөренир күзөлдиг кижилерден документиленни июль 29-ка чедир хүлээп эгелзэн. Яамының чагыгы ёзугаар, бо чылын республикага тускай сорулгалыг бюджеттиг 73 олутту ординатура-ның 31 программасы-биле өөрениринге аңгылап берген.

Эмнелге организацияларының хүлээп алышкын комиссиялары кордакчыларны аңгылаан квоталарже шылгап шилиир. Ординатураның 31 программасының дараазында угланышкыннарынче тускай олуттарны берген – хирургия, фтизиатрия, терапия, дүрген эмчи дузазы, психиатрия-наркологи, педиатрия, стоматология, неонатология, генетика, бактериология, гематология база өске-даа.

Керээ негелдези ёзугаар ординаторлар ай санында немелде стипендияны алыр. Ординатура программасы-биле тускай өөредилге мөөрейинге киржирде, дараазында документиленни кириер:

- хамаатының комиссия даргазының адынче билдиришкени;
- Россия Федерациязының хамаатызы паспорттуң хоолгазы (баштайгы база кири бижидилгелиг арыннары);
- дээди медицина өөредилге черин дооскан дипломунуң база капсырылганының хоолгазы;
- ИНН хоолгазы;
- СНИЛС хоолгазы;
- банк реквизиттери.
- «НИИ МСПУ РТ» КБА Билиг-мергежил бедидер төвүнүн ordmzrt@mail.ru электроннуг адреси-биле документиленни хүлээр. Тайылбыр алыр телефон дугаары : 8 (394-22) 24039.

/ ТР-ниң Чазааның парлалга албаны.

Ш.Д. ООРЖАКТЫҢ 80 ХАРЛААНЫНГА

Июль 22-де Алдан-Маадыр аттыг Национал музейге Тываның баштайгы Президентизи Шериг-оол Ооржактың 80 харлаан юбилейинге тураскааткан делгелгениң байырлыг ажыдышкыны болган. Тываның төөгүзүңге база бир уjur-уткалыг хемчегни ТР-ниң Чазак Даргазы Владислав Ховалыгының даалгазы-биле организаптап эрттирген. Болган хемчегге совет үеден бээр Тываның удуртур-баштаар черлеринге ажылдап чораан партия-советтиң хүндүлүг хоочуннары, Шериг-оол Дизижилович-биле эгин кожа чаңгыс командага турган эш-өөрү, ТР-ниң Чазаның болгаш Дээди Хуралының, Кызыл хоорай мэриязының төлээлери, эртемденнер болгаш өскелер-даа киришкен.

Кандыг-даа күрүнениң кол байлаа — кижилер дижир болгай. Бо таварылгада 80 харлап турар хүндүлүг күрүне ажылдакчызы, Тываның баштайгы Президентизи Шериг-оол Дизижиловичиниң дугайында хемчегге киржип, сөс алганнар чылыг-чымчак сөстөрни чугаалап, чурттуң сайзыралыңа ооң кириген улуг үлүг-хуузундан аңгыда, чонунга кончуг чоок удуртукчу, Тываның ховар оглу деп чугаалап турганнар.

Музейниң директору, билдингир эртемден Каадыр-оол Бичелдей делгелгени ажыдып тура: "Тываның төөгүзүңде көскү исти арттырган күрүне ажылдакчызының 80 харлаанынга тураскааткан делгелгени Алдан-Маадыр аттыг музейивисте ажыдып турары-ыска чоргаарланып тур бис.

А эң-не демдеглексенчиг чүүл — хөй-ле удуртукчулар аразындан эң-не чончу, кезээде чону-биле кады чоруур удуртукчу дээрзин республиканың чурттакчылары ам-даа утпайн, үнелеп чоруур" — деп, чугаалаан.

Тываның Чазак Баштыңының өмүнээден байыр чедиришкенин ооң оралакчызы Меңги Кара-оол кылгаш, баштайгы Президентиниң республиканың сайзыралы дээш кылган ажылын амгы салгал бедии-биле үнелеп турарын демдеглээн: "Шериг-оол Дизижилович — Тываның эзулуг төлөптүг оглу. Республиканы баштап турган чылдарында чонунга шынчы бердинип ажылдап чораан. Ооң көскү херечизи — Тываны Кыдыкы Соңгу чүкке деңнээрин чедип алганы. Шак ол чаңгыс чижек безин хоочун удуртукчунуң чонунуң келир үези, эки амыдыралы дээш кылган ажылының түңнели,

Тываның ховар оглу

ооң ачызында бо хүнде республиканың чонунуң өске регионнарынга көөрдө, акша-шалыңы, пенсия, пособиеси бедик болуп турар".

ТР-ниң Дээди Хуралының депутады Алдын-кыс Коңгар Тываның баштайгы болгаш сөөлгү Президентизи-биле кады ажылдап турган үелерин сактып, ооң мерген угаанныг дуржулгазы келир үеде кандыг-даа эрге-дужаалга ажылдап турган үезинде дыка ажыктыг болганын демдеглээн. Тываның төөгүзүңде аңгы-аңгы чылдарда удуртуп турган күрүне баштыңчыларының аразындан Шериг-оол Ооржактың удуртуп турган үезинде ниити чуртка эң-не нарын үелер турганын демдеглээш, баштайгы Президент ол берге үелерде республиканың сайзыралы дээш шыдаар шаа-биле хөй ажылды кылып турган деп чугаалаан.

Мугур 30 чыл бурунгаар бирги

Президент кылдыр соңгуткаш, 2007 чылга чедир республиканы баштап ажылдаан хоочун күрүне ажылдакчызының ажил-амыдыралын үнелеп, ооң 80 харлаан юбилейин уткуштур эки күзээшкinnerлиг сөс алганнар хөй болган.

Бодунуң ээлчээнде Шериг-оол Ооржак чыылганнарга четтиргенин илереткеш, кажан-даа юбилейлеринге тураскааткан улуг хемчеглер эрттир-

бейн турганын чугаалааш, бо удаада ТР-ниң Чазак Даргазы Владислав Ховалыга аңгы четтиргенин илереткен. Чүп дээрге ооң сүмези, даалгазы, улуг кичээнгеи-биле шак мындыг хемчег эртип турар.

Тываның баштайгы Президентизи Шериг-оол Ооржактың 80 харлаанынга тураскааткан делгелгеден хууда эдилеп чораан эдилелдерин, төөгүлүг чуруктарын, номнарын, доктаал-саавырларын, орден-медальдарын болгаш өске-даа солун чүүлдерин көрүп болур. Ол ышкаш ооң амы-хууда чуртталгазының чашкы, школачы, студент чылдарындан болгаш улуг политикаже кирген үезиниң дугайында солун медээлер, чуруктардан ооң эш-өөрү боттарын танып турган...

/ К. МОНГУШ.

/ Ада ТЮЛЮШТУҢ
тырттырган чуруктары.

| ШЫДЫРАА |

Тыва чоннуң чаңчыл болган оюну

Билдингир күрүне ажилдакчызы, Тыва Республиканың баштайгы Президентизи Шериг-оол Дизижилович Ооржактың 80 харлаан оюнга тураскаадып, эр болгаш херээжен хоочуннар аразындагы шыдыраа маргылдаазы гроссмейстер М.С. Хомушку аттыг шыдыраа клувунга июль 23-те болуп эрткен. Ниитизи-биле шыдыраа маргылдаазынга 58 хоочун киришкен. Оларның 3-ү херээжен шыдыраачылар.

Маргылдааның ажыдышыныңга Шериг-оол Дизижилович Ооржак боду келген. Ол 1990 – 2000 чылдарның берге экономиктиг үелеринин дугайында болгаш ол үеде шыдырааның кайы хире сайзырап турганын чугаалаан. Шериг-оол Дизижиловичинин удуртукчу болуп ажилдап чораан үезинде Тывага шыдыраа канчаар-даа аажок сайзыраан турган. Шыдыраага спорт мастеринге кандидаттар, чемпионнар ол үеде тывылган. Ооң күженишкининин ачызында Долаан Салчак шыдыраага бир дугаар дээди эртемниг специалист болган.

Шериг-оол Ооржак студент үелеринде шыдыраага спорт мастеринин кандидаты деңгелге ойнап чораан.

Улуг бүзүрел берип турган чалыы шыдыраачы Наталья Колга Ш. Ооржактың бүрүн компьютер комплектизин белекке берип турганы, ол үеде канчаар-даа аажок улуг деткимче болган. Шак-ла ындыг белектерни Тываның Президентизинин Кубогу дээш, эр болгаш херээжен улус аразындагы маргылдааның тиилекчилери база ап турган.

Тывага Моолдан шыдыраачыларның киржилгези-биле делегей чергелиг турнирлер база эртип турган. Тыва шыдыраачылар база чаңгыс эвес удаа Моолче янзы-бүрү шыдыраа маргылдааларына киришкен.

— Шыдыраа дээрге республиканың чурттакчы чонунуң шаандан тура чаңчыл болган ынак оюну, чоннуң угаан-медерелин сайзырадырының үндезини — деп, Тываның бирги

Президентизи чугаалаан.

Хоочуннардагы Тыва Республиканың бирги Президентизи-биле ужуражып, чугаалажыры өөрүнчү болган. Оларның аразында баштайгы Президент-биле чоок таныжар, кады ажилдап чорааннар-даа бар. Оларның бирээзи херээжен шыдыраачы Мария Наксыл социал четкиде херээжен шыдыраачылар бөлүүндөн эштери-биле кады маргылдаага киришкен. Ол амгы үеде Шериг-оол Ооржактың улуг уруу-биле кады ажилдап чоруур. “Хоочуннар аразындагы маргылдааны эрттирип турары кончуг эки-дир. Назы-хар улгадырга, уттуучал апаары билдингир. Ынчалза-даа аңаа алыспазы-биле херээжен шыдыраачылар интернет

четкизинде бөлүк ажыдып алган ойнап чоруур бис” — деп, Мария Наксыл чугаалаан.

55 харга чедир эр болгаш херээжен улус аразындагы маргылдааның ажыдышыныңга Тыва Республиканың баштайгы Президентизинин огу Андриан Шериг-оолович Ооржак база киржи, Тываның шыырак шыдыраачыларына байырын чедирип, өзүп олурар салгалдарга бедик-бедик чедишкенин күззэн.

Маргылдааның түңнелинде хоочуннар аразындагы эр улустан Сергей Куулар тиилекчи болган, а херээжен улус аразында Мария Наксыл тергиде үнген. Ийги черлерге Орлан Сарыглар база Дусия Ондар, үшкү черни Артур Монгуш база Анастасия Күжүгет ээлзэннер.

14 хардан 55 хар чедир эр улус аразындагы Тыва Республиканың төөгүзүндө бир дугаар ФИДЕ мастери Тамерлан Чындыгыр тиилекчи болган. А херээжен улус аразында Арсения Ойдуп шылгарып үнген. Ийги шаңналга Артыш Чүлдүм база Шуру Ондар төлөптиг болганнар. Эдик Ховалыг, Долзат Наксыл олар үшкү черни чаалап алганнар.

Ол ышкаш 14 харга чедир уруглар аразындагы шыдыраа маргылдааны июль 27-де эрттирерин планнап турар.

/ Чыжыргана СААЯ.
/ Чуруктарны Шыдыраа федерациязының архивинден алган.

| ХҮРЕШ |

Бедик атка төлөптиг болганнар

Июль 23-түн хүнүндө Азия төвүнүн шаңналы дээш Бүгү-россия чергелиг 42 дугаар хостуг хүреш маргылдааы Сүбедей спорт өргээзинге болуп эрткен. Киржикчилер эвээш болганындан кончуг дүрген болган. Аңаа Красноярск крайдан, Новосибирск, Кемерово областардан база Саха-Якут, Хакас, Тыва республикалардан мөгелер бирги чер дээш, Россияның спорт мастери деп бедик атты чедип алыры-биле, чидиг-чидиг тутчуп хүрешкеннер. Түңнелинде, бистиң мөгелеривис 8 кижиги бирги черни алгаш, 7 кижиги Россияның спорт мастери деп бедик атка төлөптиг болганнар.

Бистиң республиканың хостуг хүрешке кол тренери Меңги Мортуй-оолдун бодалы-биле алырга, бо маргылдаа Россия Федерациязының календарь планы ёзугаар май айда эртер турган. А май айда Кызылга Россия чемпионаты болуп эрткенин билир бис. Ооң түңнелинде Азия төвүнүн шаңналы дээш маргылдааны соңгаар чылдырган. Ынчангаш киржикчилер, аарыкчылар эвээш болганын тайылбырлады.

Ынчалза-даа маргылдааның түңнелдери дүжүктүр, чедишкенин болган. Бо удаада 125 кил аар деңзилиг мөгө Денис Седивес түңнел хүреште Новосибирск облазындан Иван Зыковту 2 минута иштинде 10 санга дүрген тиилээш, чемпион болган. Ооң тренери Меңги Санаа дээрзин демдеглээр апаар. Ол ышкаш 2022 чылда СФО-нуң аныктар аразындагы чемпиону Бады-Маадыр Самдан 92 килге чараш хүрешти көргүзүп, чемпион атка төлөптиг болган. 70 килге хүрешкеш, бирги черни Хемчик-оол Салчак алган. Оларның кайызының-даа тренери Александр Чадамба, олимпийжи курлавырлар училищезинин тренер башкызы. Комбу-Доржу Ооржак 79 килге мергежилин бадыткап, чемпионаан. Ооң тренери Мерген Ооржак. Дараазында тиилелгелерни Меңги Мортуй-оолдун белеткзэн мөгелери 70 килге

Оттук Ооржак база 57 килге Россияның делегей чергелиг спорт мастери Хүреш-оол Дондук-оол алганнар. Эң чиик 57 килге Аяндай Ондар чемпионаан. Ооң тренери Оттук Сат. Красноярскдан 86 килге Влад Фризен база 97 килге Никита Акуничев бирги черлерни алганнар. Маргылдааның чемпионнарына Россияның спорт мастери деп бедик атка төлөптиг болганы дээш байыры чедирип, улаштыр чедишкенин эки хүрежирин күздөдүс.

Хоочун мөгелеринин, тренерлеринин чуртталгадан көргөн-билгени-ле хей болгай. Спорт мастери деп ат дээрге тренерлер ажилдаарына, шериг эрттиреринге, ажил-ишти кылырына, чурт камгалаарына улуг ажыктын демдегдилер.

Ол ышкаш Россияда билдингир спорт мастери оолдарлыг, үлегерлиг ада Вадим Мортуй-оол база «Авырга» спорт школазының алдар-аттыг тренери Владимир Түлүш бичии дуңмаларын, өөреникчилерин эдиртип алган өөредип олурар болдулар. База чеже-даа мөгелер, көрүкчүлөр эвээш болза, маргылдааны чалгааранчыг эвес болуру-биле Владимир Биче-оол ышкаш тускай тайылбырлакчыны өөредип, белеткзери чугула деп сеткилинден чугааладылар. Маргылдааның соонда Москвадан кол шийтекчи Сергей Смирнов келир чылдан эгелеп бо маргылдааже Россияның хей регионнарында мөгелерни чалаарын сагындырган. Ол ышкаш совет үеде Совет Тываның 5 чылы аттыг стадионга ук маргылдааны сонуургаан көрүкчүлеринин хей турганын сактып чугаалады.

Номчукчуларның сонуургалына июль 15 – 17 хүннелеринде Грозный хоорайга студентилер аразындагы хостуг хүрешке Универсиада болган. Аңаа бистиң мөгелеривис Амир Чамзын 57 килге – Чаян Монгуш 65 килге 2 дугаар, уруглар аразында 50 килге Алдынай Даржаа – 2 база 57 килге Уранза Күжүгет 3 дугаар шаңналдыг черлерни ээлзэннер.

/ Алексей ЧАМБАЛ-ООЛ.

Бежен чылдар соонда ужуражылга

Кызылдың күрүнениң башкы институтун доосканы-выстан бээр 50 чыл юбилейивис моорлап келгени бо.

ХҮНДҮЛҮГ
БАШКЫЛАРЫВЫСКА
МӨГЕЙИГ

Бис 1967 чылда башкы институтунга калбак угланышкынныг дыл, чогаал факультетинге 25 киж и өөренип кирген бис. Ынчан башкы институтунун ректору РСФСР-ниң школаларының алдарлыг башкызы Алдын-оол Саинотович Хомушкү турган. Ол 1964 – 1979 чылдарда ук албан-дужаалга ак сеткилдиг ажилдаан. Эргим башкылары-выстың, эштеривистиң дугайында бижир болза, бүдүн тоожу болур чадавас.

Тывага дыл эртемнериниң эң баштайгы доктору, профессор Шулуу Чыргал-оолович Саттың адын улуг чоргаарал-биле адаар бис. Алыс боду бөдүүн, биче сеткилдиг, топтуг-томаанныг башкы.

Үргүлчү хүлүмзүрүп чоруур, хөглүг-баштак башкывыс ТР-ниң улустуң башкызы Регина Рафаиловна Бегзиниң лекцияларын дыка сонуграп дыңнаар турдуvus.

ТР-ниң өөредилгезиниң алдарлыг ажилдакчызы Георгий Николаевич Курбатский кайгамчык мөзү-бүдүштүг, мерген угаанныг башкывыс. Ол биске ачавыс дег, чагыг-сүмезин бээр турду. Башкывыс херэз-жен улусту хумагалаары кончуг киж и. 2021 чылда күзүн башкывыстың 85 харлаан юбилейин таварыштыр Курбатскийлерниң бажыңыга байыр чедирип бардывыс. Георгий Николаевич, Светлана Сюрюновна база уруу бисти өөрүшкү-маңайлыг уткуп алдылар.

РФ-тиң улус чырыдышкынының тергини Елизавета Боракаевна Салзыңмаа амгы тыва дылды дыка эки өөретен. Амгы үеде 92 харлыг хүндүлүг башкывыска кадыкшылды, өөрүшкү-маңайны күзеп каалы. Үстүнде адааным болгаш өске-даа башкылары-выска чоргаарланып чоруур бис. Шак мындыг ховар эртем-суюлдуг, ишти-дашты-даа чараш башкыларывыска өөрөттирер аас-кежиктиг болдуvus. Бисти эртем-билиг-биле чепсеглеп, амыдырал-чуртталганың, ажил-иштиң делгем оруунче үдээн башкыларывыска черге чедир мөгейдивис.

СОЛУН, ХӨГЛҮГ СТУДЕНТ
ЧЫЛДАРЫВЫС

Бирги курска Ленин кудумчузунда ниити чуртталга бажыңыга бирги каътта улуг

студент, 20 аңгы аажы-чаң... Ынчалза-даа чаңгыс өг-бүлениң уруглары дег демниг, эп-найыралдыг турдуvus. Ынчан совет акша үнелиг, аш-чем өртээ чиик турганы биске өмөк-дөмөк болган. 28 рубль түңнүг стипендиявысты камнаар турдуvus. Лекциялар соонда номчулга залыңа орайга чедир номчуттунар бис.

Бистиң чаңгыскурсчулары-выс шупту салым-чаяанныг онзагай улус. Хостуг үевисте театрга шии, концерт көрүп, яңзы-бүрү бөлгүмнерге киржип турган бис.

Бирги, ийиги курстарга "Тиилелге" совхозунга (Кур-Чер суур) күскү дүжүт ажаалдазынга киржип, саваң сарааттап, тараа арыглап турган бис. Удуртукчувус аныяк башкы Алтай Николаевич Пиче-оол. Ынчан совхозтуң тараазы шөл-шөлү-биле чалгып чыдар, ооң дүжүдү кайгамчык чаагай, эгээртинмес турган чүве. Ынчан, ССРЭ үезинде Совет Армияның шериглери, кыргыс омактыг оолдар база дүжүт ажаалдазынга дузалажып келген. Киргизия дугайында шериг оолдарның солун чугаа-зын дыңнаар бис.

Эң чараш, чаптанчыг эживис – Чечекпаа Кууларга кыргыс солдат Туратбек Кысымбеков чаңгыс көрүштен ынакшый берген. Кады чурттаар улусту бурган душтуптур дээр шын. Институт соонда Чечекпаа Эрги-Барлык школазынга орус дыл башкылап турда, Туратбек ону Киргизияже аппарган. Чечекпаа Кысымбекова Иссык-Куль облазының Торт-Куль суурунга ортумак школага башкылай берген. Интернационалчы өг-бүлө дөрт ажы-төлдүг болган.

Тургустунуп келген берге айтырылгарга эш-өөрүвүске болчуп, бир баг апаар бис. Студент чылдарывыс бистиң салым-чолувусту каттыштырыпкан. Ам-даа үргүлчү ужуражып, бот-боттарывысты деткижип чоруур бис. 70 ажыг артты ашкаш, бодап олураарга, ындыг солун, хөглүг үе чок болур-дур.

Аныяк-өскенге чүткүлдүг, кызымак болуп, ыяап-ла, эртем-билигни чедип алырын улуг өгбө башкылар чагыыр-дыр бис.

Чуртталгада өөрүшкү болгаш муңгарал кады чоруур. Бо эрткен 50 чылдар иштинде элээн хөй эштеривистиң "адының бажы электен-не хоя" бергени хомуданчыг. Ынак эштеривистиң чырык омур-хевири бистиң чүректеривиске кезээде аныяк, чалыы, чараш болуп артар.

КҮШ-АЖЫЛЧЫ
ЧЕДИИШКИННЕРИВИС

Чаңгыскурсчуларывыс шупту ат-алдарлыг башкылар, күрүне ажилдакчылары, күш-ажылдың хоочуннары.

Оларның аразында 70 хар ашса-даа, бо хүннерге чедир башкылап ажилдап чоруур, бедик шаңналдарга төлөптиг болган эштеривисти чоргаарал-биле адаайн. Роза Кара-ооловна Хертек – РФ-тиң өөредилгезиниң алдарлыг ажилдакчызы, ТР-ниң улустуң башкызы. Амыдыралының сөөлгү хүннеринге чедир ол Көк-Тей ортумак школазынга тыва дыл, чогаал башкылап чораан.

Чечекмаа Минчиновна Монгуш бүгү назынында Хандагайты ортумак школазында орус дыл, чогаал башкылап чоруур. Ол "РФ-тиң

тергин башкызы" деп Президент В.Путиниң грантызынга төлөптиг болган.

Светлана Николаевна Аракчаа – РФ-тиң чырыдышкынының алдарлыг ажилдакчызы. Бо хүннерде Кызылдың экономика, эрге-хоойлу техникумунда ажилдап чоруур.

Сайдам Чамзырыновна Ооржак Кызыл-Мажалыктың суур совединиң даргазынга, ТР-ниң Уруглар фондузунуң даргазының оралакчызы болуп ажилдап чораан. С.Ч. Ооржак бүгү назынында хөй-ниити ажилдарыңа идепкейлиг киржип, Сирияның, Непалдың ажы-төлдөргө ачы-буян чедирилгезин органиастап, буянның үлүг-хуузу кириген. Амгы үеде ол ТР-де Улусчу фронтунуң кежигүнү, "ТАР-ның парламентизиниң 100 чыл ою" деп юбилейлиг медальдың эдилекчизи.

Чечек Акимовна Саая Тес-Хем, Бай-Тайга кожууннарның партия райкомнарынга, күүсекчи эрге-чагырга органның үр чылдарда ажилдап чораан. Ол Бай-Тайга кожууннуң алдарлыг ажилдакчызы. Арткан эштеривис Россия Федерациязының улус өөредилгезиниң тергиннери, күш-ажылдың хоочуннары.

Бистиң бүгү-ле чедип алган күш-ажылчы чедиш-киннеривис, шаңнал-макталывыс – эргим башкылары-выстың ачы-хавыязы-дыр. Ынчангаш чаңгыскурсчу эш-өөрүмге 50 чылдаан юбилейивис-биле байыр чедирбишаан, кадыкшылды, узун назыны, омак-сергек сеткил-хөөнүг болурун күзөдүм.

/ Ольга САЛЧАК,
Чадаана хоорайның
хүндүлүг хамаатызы.

Алдан-Маадыр –
кызымак суур

Кижиниң хар-назыны улгады бээрге, төрзэн черин көрүксеп, сакты бээр ылап шын. Мээң чашкы шаамда ойнап өскөн эргим черлерим – Манчүрек, Хөлчүк-Аксы, Көшпес, Баян-Кол – ол-ла болгай.

Сөөлгү үелерде «чедип кээп көр» деп уйгу-дүшке кирип туруп бээр апарган. Ынчангаш алды айның эгезинде авам ышкаш эргелиг, чылыг-чымчак черлерим-биле аралажып, сагынганым намдадып ап чораным ол. Дедир чанарда, Манчүрек хемни куду аян-тээл-леп, балыктап-даа чордум. Орук ара Манчүрек өрү мал-маганын ааладыр, чииледир ай деп өскеп турар чоннуң хөйүн кайгай бердим. Кайы суурнуң ирги деп бодап-даа чордум. Сүт-Хөл кожуунда суурлар эңдерик. Бир-ле элтиг үеде, мал сүрген улус-биле ужуражып таныштым. Ол Алдан-Маадыр суурнуң малы болду. Чайладып, семиртип алыры-биле, көжүп бар чоруурлары ол. «Эр хей силер!» – деп, мактадым-даа.

Мал сүрген улустуң аразында аъттыг, чада-даа өөреникчи оолдар, кыстарның хөйүн эскердим. Бо чайгы үеде ада-иези ажы-төлүн күш-ажылга, кадыг-бергээ өөредип чоруур, ынчаар кижизидилгени алган уруглар өөренири-даа, сагылга-чуруму-даа эки болур. Ынчаар каңналып дадыккан кижилер төрзэн чуртун камгалап-карактап шыдаар. Езулуг маадыр кижилер оон үнер. Ол мал-маган сүрген өөреникчи оолдар-кыстар төрзэн чериниң каас-чараш бойдузун магадап, чүм оъттуг, эм-дом сиңген тайгаларга хоюн кадарарлар. Ындыг тайга черге өөреникчи мага хандыр ойнап-хөглөп, каттап-тооруктап дыштанып алыр. А кадарган хою семирп, ажыг кышкы соокту тоовас-даа. Орук дургаар Манчүрек бажыңче шуушкан мал-маган үзүлбес. Ооң кадында мал сүрген кадарчыларның алгырган дайгызы, мал-маганның яңзы-бүрү эткен үннери, ыт-куштуң ээргизи кулакка өөрени берген, тускай аялга, хөгжүм болуп дыңналып чоруур. Ол-ла бүгү дээрде шаштыккан көстүр-көзүлбес довурак-доозунга үдөдип алган шуужуп бар-ла чыдар. Алдан-Маадырдан Манчүрек бажыңга чедир херии – 60 – 70 км ажыг. Малың ай деп сүрген улус черге ийи-үш-даа хонар. Орук-чири берге, тайга чер-ле болгай. Бо мындыг берге орукту амыдыралга кызымак, эрес-шудургу улус эртип шыдаар.

Тыва улустуң үлеер домаанда «Кыры шимчээрге, хырын тодар» дээни ышкаш, кызымак Алдан-Маадыр чонунга, бай-шырак, тодуг-догаа чуртталганы алгап-йөрзөп, кызымак суур Алдан-Маадырның мал-маганы өзүп-көвүдөп-ле турзун. Курай, курай!

/ Александр ООРЖАК,
журналист, күш-ажылдың хоочуну, РФ-тиң Улус өөредилгезиниң хүндүлүг ажилдакчызы, Алдан-Маадыр суурнуң хүндүлүг чурттакчызы.

"ЭНЕРГОСТРОЙ"
КХН тускайжыттыг хуу тудугжу
МАГИСТРАЛЬНАЯДА МИКРОРАЙОН

+7 923-559-5000
+7 923-265-1045

Төлөөлөлүн документациязын
Красноармейская 100-дө
КХН тускайжыттыг хуу тудугжу
http://www.ennergostroy.ru/ Сайтта салган

Туурга кылар чыгаргалар: 2021 чылдың октябрь 5-тен
2-нч. ИД/17302006-65-1, 65-1, 64-1, 65-1, 64-1;
67-1, 64-1, 65-1, 70-1, 71-1

СВАДЕБНЫЕ ПЛАТЬЯ
В НАЛИЧИИ И НА ЗАКАЗ.

Обр. ул. Полевая д. 6
Т. 8-983-366-28-88

Музыкальная передача
"От Боей души"

ВТОРНИК / ЧЕТВЕРГ / СУББОТА

ПОЗДРАВЛЕНИЯ ПРИНИМАЮТСЯ
НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

ПО АДРЕСУ:
г. Кызыл, ул. Красноармейская, д. 100, каб. 309
tuvamedia@bk.ru
8(394-22) 2-18-10,
8-923-267-0749

2500 руб. – 1 песня
– 3 фото
– до 70 слов

*Стоимость дополнительного слова: 50 руб., фото: 150 руб., песни: 700 руб.

МедиаХолдинг
ТываМедиаГрупп

**РОЗЫГРЫШ
МОРОЗИЛЬНОЙ
КАМЕРЫ**

ПОДПИШИСЬ НА ГАЗЕТЫ «ШЫН»
ИЛИ «ТУВИНСКАЯ ПРАВДА»
всего за 861 руб. 60 коп.
на 2-ое полугодие 2022 года с 04.04.22 по 18.06.22 г.
оформи подписку онлайн на сайте podpiska.pochta.ru
или в любом почтовом отделении
филиала ФГУП «Почта России»

Пришли копию квитанции
в ИД "ТываМедиаГрупп"
по адресу: г. Кызыл
ул. Красноармейская, д. 100
каб. 309 тел. 8(39422)2-18-10,
сот. 8-923-267-07-49
элек. адрес: tuvamedia@bk.ru

Подробности розыгрыша,
количество и порядок получения
приз уточняйте в "ИД "ТываМедиаГрупп"
по адресу: г. Кызыл,
ул. Красноармейская, д. 100, каб. 309.
ГЛАУ РТ "ИД "ТываМедиаГрупп"
ИНН 1701062430

12+

МедиаХолдинг
ТываМедиаГрупп

ТУВИНСКАЯ
ПРАВДА

TMG

ОШЫН

24

МУЗЫКАЛЬНОЕ
ПОЗДРАВЛЕНИЕ
(хөгжүмнүг байыр)
на телеканале «Тува 24»
*от 2499 рублей
(до 70 слов, 3-4 фотографии)

РЕКЛАМА В ГАЗЕТАХ
«Тувинская правда»
«Шын»
«Сылдысчыгаш»
«Тыванын аныяктары»

РЕКЛАМА НА РАДИО
«ЗВЕЗДА-КЫЗЫЛ» 104.4. FM
*от 99 рублей

ИЗГОТОВЛЕНИЕ
СУВЕНИРНОЙ
ПРОДУКЦИИ
Кружки, тарелки, магниты,
футболки, бейсболки с нанесением

РАЗМЕЩЕНИЕ
УСЛУГ НА САЙТЕ
«ТУВАМ»

ул. Красноармейская 100
каб. 309
8-923-267-07-49 2-18-10

АЛДЫН, МӨНГҮН САДЫП АЛЫР МЕН.
ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРНЫ ДҮРГЕНИ-БИЛЕ СЕПТЕП
КЫЛЫП ТУРАР.
МӨНГҮН ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРЖЕ 35 % ЧИИГЕЛДЕЛИГ.
ЮВЕЛИРЛИГ САЛОН
«ЗОЛОТАЯ ЦЕПЬ»

Адреси: Кочетов кудумчузу, 49
2 дугаар каът 8-923-338-9188

Утерянный аттестат о полном среднем образовании серии Б №1253458, выданный 16 июня 2004 года МБОУ СОШ № 4 г. Ак-Довурака на имя Хомуш-ку Чечены Олеговны, считать недействительным.

ТЫВА МЕДИА ГРУПП

ГЛАУ РТ «ИД» ТываМедиаГрупп» предлагает большой выбор
сувенирной продукции с нанесением логотипа Вашей организации
на заказ, а также полиграфические услуги
любого уровня сложности в г. Кызыл.

СУВЕНИРЫ
С ВАШИМ ЛОГОТИПОМ

LoGo

tuvamedia@bk.ru
г. Кызыл, ул. Красноармейская, г. 100, каб. 309
8(394-22) 2-18-10, 8-923-267-0749

Сибирьниң торгу ховаганы – хайгааралда

Сибирьниң торгу ховаганының курттары – ине бүрүлүг ыяштарның хорагдакчылары.

Тываның дыттарлыг арга-эзимнеринде торгу ховаганы 7 – 10 чылдың дургузунда өзүп-көвүдүп келген. Ол курттарның 4 – 5 чыл дургузунда непертерээн черлеринде ыяштар кадып кургай берген болур. Ындыг ыяштарның уннарынга хорагдакчы курттар улам

көвүдээр.

Таңдының, Каа-Хемниң, Шагаан-Арыгының, Чадаананың, Тес-Хемниң арга-арыг ажил-агылларының эзимнери – дыттарлыг. Ында агаар

эргилдези эки, ынчангаш торгу ховаганының курттары аңаа, чүгүле ыяштарның бүрүлери өзүп үнүп турда, ында-хааа көстүп келгилээр.

Ынчалза-даа бо чылын час

кааңнаашкынныг, чайның изии орта эвес болганы-биле хорагдакчы курттарның частып ужуп үнер үези келбээнде, 2 неделя бурунгаар феромоннуг какпа-дузактарны лесопатологтар салып эгелээр.

1997 – 98 чылдарда Таңдының эзимнеринде 26 000 га черге, Чадаананың эзимнеринде 38 500 га черге сибирьниң торгу ховаганы өзүп непертер турган.

«Россияның арга-арыг камгалалының» салбыры – ТР-ниң Арга-арыг камгалаар төвүнүн специалистери хериизи 60 км черге беш аңгы маршрут-биле үнүпкеш, хайгаарап турар үнүштеринге 15 капка-дузактарны салыр.

Тускай бүдүмелдиг феромоннуг какпа-дузактарга курттар, торгу ховаганы боттары-ла чыгып үгүлүп келир.

Какпа-дузактарда улуг хорагдакчы курт (имаго) санын санаары дээрге, шилилгелиг феромоннуг хайгаарал болур. Арга-арыг хорагдакчыларының кайы хире өзүп көвүдээрин баш бурунгаар санаарда, бо хайгааралдың түннелдерин ажыглаар. Оон Тыва Республиканың арга-арыгларының санитарлыг болгаш паталогиялыг байдалын тайылбырлап бижииринге, дараазында 2023 чылда хову сезонунун планын тургузарынга ажыглаар.

/ Р. ДЕМЧИК белеткээр.

| Туризм |

Бояй – эмниг-домнуг аржаан

Тере-Хөл кожуунун хөйге билдингир турисчи ылгавыр демдектери – Пор-Бажың шивээзи база Тарыс аржааны.

Тус черниң чурттакчылары кадыкшылын экижидип алыры-биле, каас-чараш бойдус чурумалдыг черде «Бояй» аржаанын чыл санында чедип, чүрек-дамыр, сөөк-даяк, карак, аллергия, ижин-хырын аарыгларындан эмнедип ап турар.

Хууда сайгарлыкчы Марат Монгуш эм шынарлыг аржаанның девискээрин 49 чылга хөлезиге алгаш, дыштаныкчыларга таарымчалыг байдалды тургузуп, чаагай-жыдып турар. Ол дөрт өрээл-

диг үш бажыңны бодунуң күжү-биле туткан. Аржаанның девискээринде бажыңнарны хөлезилээрге, төлевири 500 рубль.

Эм шынарлыг аржаанче киргени дээш дыштаныкчылар 500 рубль дадывырны төлөп турар. Ук акша-хөрөгүни девискээрни чаагайжыдарынче, үндүрүг төлевирлеринче, бок үндүр сөөртүрүнче, оттулар ыяш белеткээринче, аржаанчыларның байырлалын эрттиреринче угландырып турар.

Ол ышкаш дыштаныкчылар спутник таварыштыр интернетке халас коштунуп ап, хүнден октаг алыр батареялардан телефоннарын «чемгерип» алыр аргалыг.

– Чылдың-на аржаанчылар байырлалында хүреш, панчык, хол бөмбүү, кыс улуска сумога маргылдааларны эрттирип турар бис. Аржаан сезону

июль 5-тен эгелээр, август 20-де доостур. Тус черниң чурттакчыларындан аңгыда, мында Эрзин, Нарын, Качык, Чадаанадан база улус бар.

Аржаанга кирер дээр улустуң солуттунар эргижирээр черин чоорту чаартып, арыг-ланып-аштаныр черлерин немей тудуп, бажыңнарның

иштики септелгезин чорудар – деп, хууда сайгарлыкчының дузалакчызы Алена Бегзи дыңнаткан.

«Ойна» алдын тывыш артели деткикчилеп, ук аржаанның девискээринде дыштаныкчыларга беш бажыңны туткан.

Ш. ХОВАЛЫГ.

“Угаанныг маршрут: XXI чүс чылдың чаңчылдары”

Июль 27-де “Билиг” Россияжи ниитилел Тываның күрүне университети-биле кады “Угаанныг маршрут: XXI чүс чылдың чаңчылдары” деп аныяктарга шуулган эрткен. Кижиниң хууда шынарлары чамдык таварылгаларда ажил-мергежилеринге улуг салдарлыг болур дээрзин база кандыг шынарларны бодунга сайзыратса эки деп чүүлү билип алырынга дузалажыр. Ук хемчег Тываның күрүне университединиң кол оран-савазынга 10.00 шактан 16.00 шакка чедир болуп эрткен. Аңаа киржирде, төлевилелдин сайтызынга бүрүткедип алырга-ла чедер: <https://www.znanierussia.ru/events/umnyj-marshrut-nav>.

Лекциялар болгаш мастер-класстар үезинде командага канчаар тергидээрин, бодунуң сорулгаларынга хамаарышкан эгелээрини канчаар шын тургузарын болгаш үезин канчаар шын ажыглап билирин, чүге өскелер дээр сагыш човангыр болурун, чугаалажылганы эгелээриниң аргаларын спикерлер чугаалап берген. Оон ыңай карьераның бедиктеринге чедерде, чүгүле эки ажил-даары чедимче чок болуп турарының чылдагаанын тайылбырлаан.

Шупту илеткелдер ийи угланышкынга чарлыр: бот-сайзырал болгаш командага сайзыраары. Киржикчилер боттарынга тааржырын шилип ап болур аргалыг.

Ниитизи-биле 2022 чылда “Угаанныг маршрут” деп чырыдышкынныг шуулганга кызыгаарланып, Россияның 130 хоорайыга 30 тематиктиг рейстер планнаттыг. Ук хемчеглер төөгүге, культурага, психологияга, экологияга болгаш өске-даа темаларга тураскааттыг болур.

Бистиң корр.

27.07

Угаанныг маршрут:
XXI чүс чылдың чаңчылдары

Республика Тыва, г. Кызыл
Тувинский государственный университет

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

Тыва Республиканың
Чурагайлыг хөгжүлдө яамызы.

Кол редактор
Н.В. САТ.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүң адреси:
667000. Тыва Республика Кызыл
хоорай, Красноармейская, 100,
каб. 29, 32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор – 2-01-35.

Чарлал килдизи – 2-18-10

Солун чыскаакчылары:

С. Н. Монгуш, А. К. Ооржак –
2-17-94

Корректор: Ч. Н. Мачык,
А. А. Лагбы – 2-17-94

Харылзаа, информация
технологиялары болгаш массалыг
коммуникациялар адырынга
хайгаарал талазы-биле федералдыг
албанчы Тыва Респуб. лика талазы-
биле эргелели «Шын» солуну
2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткээр.

Херчилелдин дугаары –
ПИ №ТУ17-00068.

Солунну «Тываполиграф» АН-ге
пар лаан.

(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материал-
дарның авторларының бодалдары
редакцияның туружу-биле дүүшпейн
барып болур. Айыттыг саннары бол
гаш өске-даа фактылары, дыңнадыла-
ры дээр авторлар боттары харыылаар.
Чагыдылга индекиси:
хуу кижилер-ге – П6855,
организацияларга – П6860

Солун неделяда ийи катап үнер
(среда, суббота).

Номерни парлалгаже дужаганы:
график езугаар – 21.00, херек кы-
рында – 18.00.

Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефон че долгаар.

Солуннуң сайтызы:
shyn.ru

Электроннуг почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы
6966 кезек

2022 чылда “ШЫН” СОЛУНУҢ
ЧАГЫДЫЛГАЗЫ:
БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА – 765 рубль.
ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР – 1005,20
рубль.
Тел.: 2-01-35